گۆران و هەندێ ڕوانگەی ڕەخنەیی سەبارەت بەکۆمەڵگا

پ.ی.د.سەردار ئەحمەد گەردی- ئاوارە کەمال صالح

بەشی زمانی کوردی /کۆلێژی پەروەردە بۆزانستە مرۆڤایەتیەکان /زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ خوێندنەوەیەکی نوێی چەند نموونەیەك لە شیعرەکانی گۆران، بەپێی میتۆدی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی، چونکە ڕەخنەی کۆمەڵایەتی بۆ خۆی گەڕانە لە دووی پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵگا و دۆزینەوەی ئەو کاریگەری و کارلێکردنەی لە نێوانیاندا هەیە. ئەکتیڤی ئەم ڕەخنەیە لێرەدا دەردەکەوێت کە بە شێوەیەکی دانەبڕاو لە یەکتری مامەڵە لەگەڵ هەرسێ لایەنەکەی ئەدەب(نووسەر ـ دەق ـ خوێنەر)دا دەکات. بەم پێیەش هاوکێشەیەکی هاوسەنگی ئەدەبیمان پێشکەش دەکات. بەمانایەکی تر ئەم میتۆدە دەق لە خاوەنەکەی دانابڕێت و وەك پردی بەیەك گەیاندنی(نووسەر ـ وەرگر) تێی دەڕوانێت. هەر ئەمەشە دەیسەلمێنێ کە ئەدەب بۆ خۆی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیە و لە ژێر کاریگەری کۆمەڵگادایە و هەروەکو چۆن ئەدەبیش کاریگەری لەسەر ڕەوتی بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگا هەیە. ڕەخنەی کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەی ناوەڕۆکی کارە ئەدەبییەکانەوە دەیەوێت هۆشیاری دەستە و چین و گروپە کۆمەڵایەتییەکان دیاری بکات. جیهانبینی ئەم گروپانە لە تێڕوانینیان بۆ کێشە و گرفتەکانی کۆمەڵگا پیشان بدات. لەلایەکی ترەوە جەخت لەسەر ڕۆڵی ئەدەب لە کۆمەڵگادا دەکات بەو ئەندازەیەی کە ئەرکێکی پەروەردەیی و ڕۆشنبیری و چاکسازی لە کۆمەڵدا بگێڕێت. بەمەبەستی ئامادەکردن و هۆشیارکردنەوەی تاکەکانی کۆمەڵ. لە پێناو کارکردن بۆ بونیادنانی کۆمەڵگایەکی پێشکەوتوو شارستانی و تەندروست. کەواتە ڕەخنەی کۆمەڵایەتی دەیەوێت پرسیارەکانمان لەلا بوروژێنێ، نەك وەڵامی حازر و دەست بەجێمان پێشکەشکات.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە:

ـ کەمی لێکۆڵینەوەی زانستی لەم بوارەدا هاندەرمان بوو بۆ هەڵبژاردنی ئەم بابەتە. ئەو کاریگەری و چێژەی لە هەندێ لە شیعرەکانی گۆراندا هەیە. ڕۆحی مانەوە و بەردەوامی پێبەخشیوە. لەو ڕووەوە کە زۆر نزیك بووە لە سەردەمی خۆیی و وێنایەکی هونەرمەندانەی واقیعی کۆمەڵگای کوردی کێشاوە. بۆیە شایانی ئەوەیە لێکۆڵینەوەی چڕ و پڕ لە بارەیەوە ئەنجام بدرێت.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی زانستی و ئەکادیمی لێکۆڵینەوەکەمان ئەنجام بدەین پەیڕەوی ڕێبازی(تیۆری ـ شیکاری)مانکردووە.

گیروگرفتی لێکۆڵینەوەکە:

لەتوێژینەوەکەماندا گیروگرفتێکی وامان نەهاتە بەردەم کەشایانی باس کردن بێت.

پرۆگرامی لێکۆڵینەوەکە:

لێکۆڵینەوەکە لە پێشەکی و پێنج تەوەر پێکهاتووە .هەر تەوەرێك سەرەتا بەشێوەی تیۆری ئنجا ڕەنگدانەوەی لەنێو شیعرەکانی گۆراندا بەشێوەی پراکتیکی.دوای ئەوە ئەنجامی توێژینەوەکە لەچەند خاڵێك خراوەتە ڕوو ، سەرچاوەکان لەدوای یەك بەپێی ڕیز بەندی ڕیزکراون. ئنجا کورتەی باسەکە بەزمانی عەرەبی وئینگلیزی پێشکەش کراوە.

ڕوانگە ڕەخنەییەکانی گۆران سەبارەت بە کۆمەڵ

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدەدەین بەپێی جیهانبینی گۆرانی شاعیر کێشەکانی ناوکۆمەڵگای کوردەواری بە تایبەتی وئەوکێشانەی بەشێوەیەکی گشتی ڕووبەڕووی مرۆڤایەتی دەبێتەوە بەپێی بەرهەمە شیعرییەکانی شاعیر دیاری بکەین، چونکە گۆران وەك ڕۆشنبیرێك و خاوەنی هۆشیارییەکی چالاك و هاوکات وەك تاکێکی کۆمەڵایەتی هەمیشە هەستی بەوە کردووە کە لە کۆمەڵگایەکدا دەژی تاکەکانی گیرۆدەی دەیان دەردی کۆمەڵایەتین.دیارەئەم بارودۆخەدەرکەوتەی باری کۆمەڵگا و بونیادەدواکەوتووەکەیەتی،سەرەڕای گەندەڵی و بێ بنەمایی سیستەمی حوکمڕانی. کۆکردنەوەی ئەم حاڵەتانەش پەیوەستە بەو دنیا بینیەی کەشاعیر لە ئەنجامی خۆ ڕۆشنبیرکردن و ئەزموونەکانی ژیان و هەوڵە بەردەوامەکانی لە بواری خوێندنەوە و ئەفراندنی ئەدەبیدا پێیگەیشتووە. یاخود لە ڕێگای چاودێریکردنی واقیعی ژیانی کۆمەڵایەتیەوە هەوڵیداوە ((بەهۆی خستنەڕووی چەند نموونەیەکی ئەدەبی سیما جیاوازەوە، کە لە کێشە و پرسە جەوهەریە گشتیەکانی کۆمەڵدا هاوبەشن گوزارشت لەبۆچوونەکانی ئەدیب و بەرجەستەکردنی هەڵوێستەکانی بکات))(i). کەواتە بۆ شارەزابوون یاخودبۆلێکدانەوە و ڕاڤەکردنی ناوەڕۆکی دەقە ئەدەبییەکانی گۆران پێویستە پەیوەستیان بکەین بەسیاقەکۆمەڵایەتی ومێژووییەکەی کۆمەڵگاوە.بەواتایەکی تردەقەکان دانەبڕین لەسەردەم وژینگەی کۆمەڵگای کوردەواری.

گۆران وەنەبێت تەنهالەشیعرەواقیعیەکانیدا هەوڵی بەرجەستەکردنی ئەم دیدەڕەخنەییەی دابێت، بەڵکو هەر لە سەرەتای دەستپێکردنی ئەزموونی شیعرییەوە ئەم ڕۆحیەتە ڕەخنەییە و خستنە ژێر پرسیاری ئەو دیاردە نەشیاوە کۆمەڵایەتیانەی کەلەم توێژینەوەیەدا دەیان خەینەڕوو دەبینرێت. ئەویش بەهۆی ئەو پەیوەندیە دیالێکتیکیە بەهێزەی لە نێوان کۆمەڵگا و کاری ئەدەبیدا هەیە. ناتوانین ئەدەب وەك بەشێکی دابڕا و لە کۆمەڵگا و ئاستی بزاوتی کۆمەڵگا سەیرکەین. ئەم پەیوەندیە لەسەر بنەمای ئەو کارلێك و کاریگەرییەی کۆمەڵگا لەسەر ئەدەب و بەپێچەوانەشەوە دروست دەبێت. بۆیە ڕەخنەی کۆمەڵایەتی بە سوود وەرگرتن لە تیۆری ڕەنگدانەوە((هەوڵیداوە لە شیکردنەوە و ڕاڤەکردنی دیاردە ئەدەبییەکان بکۆڵێتەوە بەوپێیەی کە بەشێکن لە دیاردە ڕۆشنبیرییە گشتییەکان. بەپێی ئەو تایبەتمەندی و سەربەخۆ ڕێژەییەی کە هەیەتی لە چاو لایەنە مەعریفی و زانستە مرۆڤایەتییەکانی تردا))(ii). لێرەدا دەتوانین چەند باسێك لێکجوداکەینەوە کە لە سۆنگەیانەوە شاعیر پەیامی خۆی ئاراستەی وەرگر کردووە و گوزارشتی لە ڕوانگەکانی خودی شاعیر بۆ واقیعی ژیانی کۆمەڵایەتی.لەشیعرەکانی گۆرانداگەلێ جۆر ڕوانگەی ڕەخنەیی ڕەنگیان داوەتەوە ،بەڵام لێرەدا تەنیا هەندێکیان دەخەینەڕوو

١- بەرجەستەکردنی کێشە چینایەتییەکان: کۆمەڵی کوردەواری بە حوکمی ئەوەی کە لە دۆخێکی کۆمەڵایەتی گوندنشین دا ژیاوە. سیستەمی دەرەبەگایەتی دەستی بەسەر هەموو بوارەکانی ژیاندا گرتبوو. بۆیە ئەم کۆمەڵگایە جیاوازی چینایەتی زۆر بە ئاشکرایی پێوە دیار بوو. زوڵم و زۆری ئاغا و دەرەبەگ و چەوساندنەوەی ژێر دەستەکانیان و زەوتکردنی هەموو ڕەنج و ماندووبوونیان کەلێنی زیاتری لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگادا دروست دەکرد و جیاوازی چینایەتیش بە ئاشکرا لە کۆمەڵگادا پەیڕەو دەکرا. کاتێك گۆران کێشەی چینایەتی ناو کۆمەڵگا وێنا دەکات. توانا و لێهاتوویی ئەومان بۆ دەردەکەوێت. ئەویش لە ڕێگەی بەردەوامی و پەیوەندی لەگەڵ واقیعی ژیانی تاکەکانی کۆمەڵ و ئاگاداربوون لە کێشەکانیان، چونکە کۆمەڵگا

سەرچاوەیەکە بۆ بەخشینی توانای داهێنان بە شاعیر و لێرەوە((کردەی داهێنان بۆ خۆی چالاکیەکی کۆمەڵایەتیە، ئەگەرچی لە سەرەتاوە وەك چالاکیەکی خودی خۆی دەنوێنێ. نووسەر لەو ساتانەی کە دەنووسێ بۆ ئەوە دەنووسێ کە پەیوەندی لەگەڵ وەرگردا دروستکات، کەواتە کارەکەی لە چوارچێوەی تاکەوە بەرە و چوارچێوەی کۆمەڵ دەگوێزێتەوە))[iii]. رەخنەی کۆمەڵایەتی بەدوای دۆزینەوەی ئەم پەیوەندیەی نێوان تاك و کۆمەڵدا دەگەڕێت، چونکە چالاکیەکانی نووسەر وەك تاکێك ئەگەر نەتوانێ ڕێگای چوونە نێو کۆمەڵ بۆ خۆی مسۆگەرکات ئەوا بە چالاکیەکی زیندوو دانانرێت. هاوکات دەرفەتی ئەوە بەدەست ناهێنێ کە ئەرکی ئەدەبی خۆی لە ڕووی ئاگادارکردنەوەی وەرگر لە چۆنییەتی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بەجێبگەیەنێت.

گۆرانی شاعیر لە (بوکێکی ناکام) داوێنایەکی پڕاوپڕی کۆمەڵی گوندنشینمان بۆدەکێشێت،کە بەتەواوەتی ئەم دیاردە چینایەتییەی بەرجەستەکردووە . بۆیە ئەگەر سەرنجێك لە ناونیشانی شیعری بوکێکی ناکام بدەین کە دەروازەی چوونە ژوورەوەیە بۆ ناو شیعرەکە دەبینین لە دوو وشە پێکهاتووە. بەڵام دەبینین لە ڕووی واتاوە جۆرێك لە دژواری لە نێوان هەردوو وشەکەدا هەیە، چونکە ئاشکرایە بە بوك بردنی کچێك گوزارشتە لەو ساتانەی کە بەخۆشی و ئاهەنگ گێڕان بەسەری دەبات، بەڵام گۆرانی شاعیر کاتێك وشەی بوك دەداتە پاڵ وشەیەکی تر کە ئەویش (ناکام) یە و دەلالەتە لە بەئاکام نەگەیشتنی پرۆسەکە و چاوەڕوانی ئەو ئەنجامەی لێناکرێت کە دەبووە مایەی بەختەوەری و داهاتوویەکی گەش لە نێوان کوڕە و کچەدا. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هۆیەی کە لە پرۆسەی هاوسەرگیریەکەدا هاوسەنگی نییە و لەسەرئەساسی خۆشەویستی دروست نەبووە،یاخودجۆرێك لە زۆر داری و نایەکسانی لە پرۆسەکەدا هەیە

جـوانـی لادێـی ڕووتـی وەکـوو تەڵـی وەنـەوشە

بە ئاوریشم و بە ئاڵتوونی ئەم کۆشك و حەوشە

لە تەوقی سەر تـا بەری پێ پەرداخت و پۆشتە

سوار کراوە، شۆخ و نـــازدار وەکوو فریشتە..

خراوەتە ڕێ بۆ پەردەی ئەتڵەس و گـــوورروون

بۆ باخەڵی ئاغای پێش چاو بە چـل چرا ڕوون!.[iv]

دیارە ئەم ناهاوسەنگیەش لێرەوەسەرچاوەدەگرێت کەئاغای گوندبەزۆرداری جوانترین و ناسکترین کچی دێ، کە کچە جوتیارێکە بەرچاو دەکەوێ ئیتر تەماعی جوانی کچە، ئاغا دەخاتە سەر مەیلی هێنانی و دەیەوێت وەکو کاڵایەك ئەم کیژە نازدارە ببێتە موڵکی بەبێ بوونی هیچ هەستێکی خۆشەویستی بەرامبەر بە کیژە و بێ ئەوەی هیچ حیسابێك بۆ هەست و سۆزی کیژە بکرێت، چونکە فەرمانی ئاغایە و دەبێت لە لایەن ژێردەستەو چەوساوەکانی بن دەستیەوە جێبەجێ بکرێت. بێ گوێدانەئەنجامەکەی.......

ئاغای خاوەن هێز و شکۆ، خاوەن سامداری،

لە کاتێکا درێژ ئـــەکـــا دەستی دڵـــداری

بۆ گەردنی گوڵـی کێویی لـــە جێ هەڵکەنراو،

نمی فرمێسك بەدی ئەکـــا لەسەر کلی چاو!

مووچڕکەیەك بەسەرتاپای لـــەشیا ئەگەڕێ:

ئاگاداره فرمێسکی سۆز دێته خوار بۆ کێ!..[7]

سۆسیۆلۆژیای ئەدەب بریتیە لە توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵگا یان بە مانایەکی تر لێکۆڵینەوەیە لە پەیوەندی نێوان ئەدەب و چینی کۆمەڵایەتی، چونکە بەرهەمی ئەدیب دەربڕی ئازارەکان و گوزارشتن لە کێشە و گرفتەکانی ئەو چینە کۆمەڵایەتییەی کە ئەدیب ئینتیمای بۆی هەیە. هەر لێرەشەوە شاعیر دەتوانێ جیهانبینی ئەم چینە کۆمەڵایەتییە بدۆزێتەوە. یان بە مانایەکی تر دید و تێڕوانینی ئەم چینە بۆ دەرەوەی خۆی یان بۆ جیهانی دەرەوە پیشان بدات[vi]. بەم پێیە دەتوانین بڵێین گۆرانی شاعیر وەك تاکێك یان وەك مرۆڤێکی ئاسایی سەر بەچینە هەژار و نەدارەکەی کۆمەڵگا بووە، بەڵام لەڕووی ڕۆشنبیری و هۆشیارییەوە لە ئاستێکی بەرزدابووە، هەربۆیە ئەم حاڵەتەش وایکردووە کە بتوانێ زۆر هونەرمەندانە جیهانبینی ئەم چینە هەژارە ژێردەستەیەی ئاغا و ڕژێمی دەرەبەگایەتی وێنابکات و بەرهەمەکانی گوزارشتە لە دیدی ئەو چینە بۆ ژیان و زەمانی ناڕازیبوون و قبووڵنەکردنی ئەو واقیعە بەزۆر سەپاوەیە بەسەریاندا. لێرەدا ئەو زوڵم و زۆرە دەردەخات کە ئاغا لەم دوو خۆشەویستەی دەکات و پەیمانی خۆشەویستی و بەیەکگەیشتنی لێکردنە خەون. لە کۆمەڵگایەکدا کە چینایەتی حاکم و فەرمانڕەوابێت. دەبێت چ شتێك بگاتە هانای کوڕە شوان و لەو دەردە دڵەی ڕزگار کات؟...

کچی جوتیار بـــۆ بەهەشتی ژیـــن و دڵــــداری،
لەگەڵ کوڕی شوان بەستبووی پـــەیمانی یــــاری!
کـــــوڕی شوانی برژاوی ئیش، لــــە بەرهەتاو قـاڵ،
مەچەك ئەستوور،لەش کەڵەگەت،دەفەی ناوشان چاڵ.
تیری خوای عەشق هەتـــــا شاپەڕ دڵـــی سمیبوو.
کچی جووتیار لــــە بەرچاوی بت بوو پەری بــــوو![vii]

کوڕە شوان بە ئەندێشەی خۆشەویستی ڕاستەقینەی پاك و بێگەرد ماندووبوونی ڕۆژگاری ئەحەوایەوە، هەموو هیوا ئاواتێکی گەیشتن بوو بە خۆشەویستەکەی. بەهەمان شێوەش کچە جوتیاریش بە ئاواتی ئەو ڕۆژە بوو، بەڵام هەموو ڕێگەکان بەدرك و داو تەنراوە و ڕێگە نادەن دوو خۆشەویست بە یەك بگەن. بۆیە گۆرانی شاعیر دەیەوێت ئەم دوو خۆشەویستە بکاتە ڕەمزی بەگژا چوونەوەی دەسەڵاتی چینایەتی و ئەوانەی کە خەریکی چەوساندنەوەی حەزو ئاواتەکانی مرۆڤایەتین. کەواتە((بەسەرهاتی ئەم خۆشەویستییە لە سنووری تەسك و تایبەتی ڕووداوێکی ئاسایی ڕۆژانە دەردەکاو بوعدێکی گشتی و شموولی پێ دەبەخشێ و دەیکاتە نموونەیەکی بەرزی بەهێزی بیروباوەڕی ئینسان بەرامبەر زوڵم و ستەمکاری زۆرداران لە هەموو کات و شوێنێکا))[viii]. هەموو گرد و هەردو دارستانی گوند شایەدی داستانی دڵداریە پاکەکەی ئەم دوو خۆشەویستە بوون:

ئەم نازدارەش بە شەو و ڕۆژ نەخشی خەیـاڵی
کوڕی شوان بوو: باڵای بەرزی ، ناوشانی چاڵی!
ئیتر ڕێگای دارستان و، نـــاوڕان و ، دێبــــەر
بوو بە شانۆی سەرگروشتەی دڵــــدار و دڵبەر:[ix]

ئاشکرایە ململانێی نێوان ئەم دوو هێزە ئەنجامی دیار بوو، چونکە کوڕە شوان تەنها هێزی بازووی شك دەبرد و دەیویست بەدەست و مەچەکی خۆی تۆڵەی ئەم ناهەقیە بکاتەوە، بەڵام دیارە ئەمە کارێکی ئەستەمەو لێرەوە هەست بە قووڵبوونەوەی تراژیدیاکە دەکرێت، چونکە ئاغا خاوەنی چەندین چەکدار و بەکرێ گیراوە. بۆیە ئەستەمە کوڕە بتوانێ بە تەنیا بەرامبەری ئەم هێزە ڕاوەستێ، بەڵام گۆرانی شاعیر دەیەوێت ئەوەمان پێ بڵێ کە زۆر داران تەنها بە زوڵم و زۆرداری و پارە دەتوانن مانەوەی خۆیان مسۆگەر بکەن و بەنەمانی ئەم ئیمکانەتانەش ئەوا وەك بەفر دەتوێنەوە و هیچیان نامێنێ. بۆیە ئیرادەی ڕاستەقینەی مرۆڤ هێز و باوەڕ و ویستەکانی و خۆشەویستی ڕاستەقینەی پاك و بێگەردە. کە هیچ سنوور و لە مپەرێك چەند گەورە و بەهێزبێت ئەستەمە ئەم ئیرادە چەسپیوە بجوڵێنێ:

چەن جارێ شەو ماڵــی ئاغای دایــە بەرتفەنگ،
دەغڵی سووتان، باغی بڕی، بۆ ئەتك و بۆ پەنگ:

كلك و باڵی چەن چارەوێی قەل كـرد بەخەنجەر،

بەسەر ڕانی ئاغایـــا داو مەڕی دایـــە بـــەر...

تاكـــو دوایی ڕۆژێ بەختی نۆكـــەری ئـــاغا

خەوی لێ خست لـە سێبەری درەختی باغـــــا،[X]

دیارە بەشی هەژار و چەوساوەكانی كۆمەڵ هەر مەرگەسات و تراژیدیایە. بۆیە ئەم دوو خۆشەویستەش بوونە قوربانی دەستی چینایەتی و ئەنجامیش كوشتنی كوڕە بوو بە دەست پیاوانی ئاغا و مانەوەی ناسۆر و دەردە دڵی بۆ كچەی جوتیار، كە هەموو خۆشی و جوانییەكانی ناو كۆشكی ئاغا نادات بە دڵۆپێك فرمێسك كە بە تاسەی دڵەوە بیرێژێ بۆ خۆشەویستەكەی.

گۆرانی شاعیر بە هەمان شێوە ئەم جیاوازی چینایەتییەی لە شیعری (شەوێك لە عەبدوڵڵا)دا بەر جەستەكردووە، بەڵام لە كەشێكی تەواو جیاوازدا((لە شەوێك لە عەبدوڵڵادا بۆنی عەتر و گوڵاو و سەما و مۆسیقا دێت بەڵام لە بووكی ناكامدا بۆنی خوێن و تورەیی و ناڕەزایی دێت بەرامبەر بە هێزی كۆنەپەرست و دەرەبەگایەتی))[xi]. لە شەوێك لە عەبدوڵڵا دا جیاوازیەكە لە نێوان مێزی دەوڵەمەند و مێزی هەژاراندایە. گۆرانی شاعیر بەگیانێكی سەردەمانەوە لە دیاردەكانی كۆمەڵگای ڕوانیووە و بە عەقڵێتێكی كراوە مامەڵەی لەتەكدا كردوون، بەواتای((چەندە هونەرمەند بتوانێ بە قوڵی مامەڵە لەگەڵ هونەرەكەیدا بكات. ئەوەندە زیاتر نزیك دەبێتەوە لە سەردەمی خۆی، هەرچەندە هونەرمەند سەرپێیی مامەڵە لەگەڵ هونەرەكەیدا بكات ئەوە ناتوانێ دەربڕی سەردەمی خۆی بێت و نوێنەرایەتی بكات...كەواتە هونەرمەندی گەورە...خاوەنی توانای گوزارشت كردنە لەسەردەمی خۆی...بەم شێوەیەش دەتوانێ سۆزی سەردەم و گەلەكەی بەگشتی وەدەست بێنێت، بۆیە لێرەوە ئەدەب گوزارشتكردنە لە كۆمەڵگا بەگشتی))[xii]. ڕەخنەی كۆمەڵایەتی بەم شێوەیە دەیەوێت دەست بخاتە سەر برینەكانی جەستەی كۆمەڵگا و داوای دۆزینەوەی چارەسەری گونجاویان بۆ دەكات:

تاك تاك مێزی وەكو هیی من

دەوری داوە كـــــۆڕی بێ ژن

ئەمانەش یـــــا بـادە نۆشن،

یـــان بـە تەماشا سەرخۆشن![xiii]

ئەگەرچی لێرەدا لە دیمەنێكی ڕابواردن و كات بەسەربردندا جیاوازیەكە بە دیدەكرێ. لەو ڕووەوە كە خاوەن پارە و سامانەكان مێزەكانیان ڕازاوەیە و ئاوەدانە بە شۆخی ناسك و نازدار. لە هەمانكاتدا سەر مێزی گۆرانی شاعیر و هاو خەمەكانی خامۆش و چۆڵە، واتە تەنها بە چاو وجودیان لەو جێگایەیە، ئەگینا شۆخێك نییە ڕوویان پێبدات و سەر مێزو و دانیشتنەكەیان بۆ گەرم كات. هۆیەكەش ئاشكرایە كە ئەمان گیرفانیان بەتاڵە. هەموو ئەمانە ئەوە دەسەلمێنن كە گۆران لە سەرجەم لایەنەكانی ژیاندا هەستی بەم جیاوازیە كردووە، كە دەشێت كۆمەڵگا بۆ خۆیشی دەستی لەبەردەوام بوونی دۆخەكەدا هەبێت. بەوەی كە هەموو كات چاوەڕوانی هێزێك دەكات لە دەرەوەبێت و ڕزگاری بكات. بەبێ ئەوەی خۆی هەوڵبدات بۆ گۆڕینی واقیع و تێپەڕاندنی ئەو دۆخە. ئەم لایەنەش زۆر بەزەقی لە هەردوو شیعرەكەدا بەرچاومان خستووە. سۆسیۆلۆژیای ئەدەب گرنگی بە خوێنەر دەدات، چونكە لە ئەنجامدا كاری ئەدەبی بەمەبەستی گەیشتن بە خوێنەر دەنووسرێ، بەڵام ئەوەی جێگەی پرسیارە لێرەدا ئایا گۆران كارەكانی بۆچ جۆرە خوێنەرێك ئاراستە بووە؟ دیارە((ئەو جەماوەرەی كە پەیامەكە یان بەرنامەكەی ئاراستە دەكرێت، دەبێت دەستنیشانی سیما و تایبەتمەندیەكانی بكرێت، لە پێناوی تێگەیشتنی كردەی كارلێكی كۆمەڵایەتی و دەروونی لە نێوان ئەو كەسەی پەیامەكە دەنێرێ و ئەوانەی كە وەریدەگرن))[xiv]. پەیامی گۆرانیش ئاراستە بووە بۆ جەماوەرێك كە زۆرینەی كۆمەڵی كوردەوارییان پێكهێناوە، كە چینی هەژار و جوتیار و چەوساوەكان بووە. ئەویش لە ڕێگەی گشتاندنی هۆشیاری خۆی بۆ وەرگرەكانی و بەرزكردنەوەی ئاستی هۆشیاریان، تاكو كۆمەڵگای ئێمەش دەستی هەبێت لە بونیادنانی داهاتووی خۆیداو بە ژیانی پڕ لە جیاوازی و چەوساندنەوە ڕازی نەبێت.

.٢ـ **وەستانەوە لە دژی چەوساندنەوەی ئافرەت لە كۆمەڵگادا:** كۆمەڵگایەك كە لەسەر بنەمای ڕێزگرتن لە تاكەكانی ناو كۆمەڵ دروست نەبووبێت. بێگومان ژینگەكەی هۆكار دەبێت بۆ دروست بوونی چەوساندنەوە و غەدر و ستەم.

باڵادەستی کۆمەڵێك بەسەر کۆمەڵێکی تردا دەبێتە شتێکی ئاسایی لەم جۆرە کۆمەڵگایانەدا. کۆمەڵی کوردەواریش لە سەدەی ڕابردوودا بە حوکمی دواکەوتوویی و داگیرکاری و هەژاری و نزمی ئاستی ڕۆشنبیریەوە. پێشێلکردنی مافی ئافرەتان یەکێك بووە لە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان و ئافرەتان بەشێوەیەکی زۆر دووچاری ستەم و چەوساندنەوە ببوونەوە. جا چ لەلایەن کە سووکار یاخود لەلایەن کۆمەڵگاوە بووبێت.

لەم بارودۆخەدا گۆرانی شاعیر درکی بە هەستیاری ئەم بابەتە کردووە و هەوڵی داوە بەجۆرێك وێنای ئەم دیاردەیە بکات و کۆمەڵ لە ئاکامە خراپەکانی هۆشیار بکاتەوە. کەواتە کاتێك جەخت لەسەر ڕەنگدانەوەی ژیان لە کردەی ئەدەبیدا دەکەین، ئەمە بەو مانایە نییە کە شاعیر هەستێت بە گواستنەوەی حاڵەتێك یان دیاردەیەك و بەشێوەیەکی وەسفی بە وەرگری بگەیەنێت، بەڵکو((بەو پێیەی هونەرمەند ئەرکێکی ڕەخنەیی لە ئەستۆدایە، لە ڕێگەی داهێنانی چەند کەسایەتییەکی خەیاڵی و جوڵاندنیان بەپێی ئەو هەڵوێستانەی کە داهێنانەکەی دەیخوازێ ڕۆڵیان پێدەگێڕێ، بەشێوەیەك کە ئەم کەسایەتیانە بگەڕێن بەدوای چارەنووسیاندا. لە ڕێگەی کردەی تێکەڵ بوون بە کۆمەڵگا لە هەڵوێستە جیاوازەکاندا بتوانن پەی بە بەها و ئاراستەکانی کۆمەڵگا ببەن))(XV). ئەم ڕەنگدانەوەیە کاریگەری ئەدەب لە سەرکۆمەڵ دەردەخات. بۆ نموونە لە شیعری(بەردە نووسێك)دا، دەبینین کە گۆران لە ڕێگەی گەورە کچێکی بە غەدر کوژرا و ڕووی دەمی دەکاتە کۆمەڵگاو چیرۆکی ڕۆحێکی بەناهەق کوژرا و بە گوێماندا دەدات. چیرۆکێك کە سەر لەبەری پڕی کارەسات و ناعەدالەتیە. بۆیە کاتێك گۆران لە ڕێگەی ئەم چیرۆکەوە وێنەی کۆمەڵگایەکمان پیشان دەدات کە جیاوازی لە نێوان پیاو ئافرەت گەشتووەتە لووتکە چیرۆکێك نییە تەنها بۆ خوێندنەوە و غەم هەڵڕشتن، بەڵکو خستنە ژێر پرسیاری کۆمەڵگایە لەلایەن شاعیرەوە. کە بۆچی کۆمەڵگا بەیەك چاو ناڕوانێتە هەموو ئەندامەکانی؟ بۆچی گەورە کچێك خەڵتانی خوێن بکرێت؟ بۆ وەکو هەموو مرۆڤاکانی تری ناو کۆمەڵ نەژی؟ بۆچی خەون و ئاواتەکانی گەورە کچێك ببنە خۆڵە مێش؟ بۆچی کچێك مەحکووم بێت بە پێی پێوەری کۆمەڵگا و کوڕەش ئازاد بێت؟!....بۆ مرۆڤێك لە ئامێزی گەرمی دایك و باوکی دابڕێ...... ئەمە ژیانی خۆشەویستێکی دایە و بابە بوو کاتێك وەك پەپوولەیەك لە باوەشی سۆز و میهرەبانیاندا دەژیا:

لە دنیای ڕووناکتا منیش گیانێ بووم
لە لـــــە شی جوانا،
وێنەی پەپوولەیەك ئەهاتم و ئەچووم
بە نـــــاو گوڵانـــــا!
کۆشی گەرمی دایك جێگای نازم بـوو،
گیان بووم لای باوك،
ناوبانگی چاوڕەشی ڕوشتەی ڕازم بوو،
بوو بـــــوو بە لاوك،(xvi)

کاتێك کچە تەمەنی پەپوولە ئاسای وردە وردە بەرەو پێگەیشتن دەچێت و دەکەوێتە بەرچاو و دەبێتە جێگەی سەرنج ڕاکێشانی لاوان و هەر زوو دەکەوێتە داوی لاوێکی مەکر باز و بەقسەی خۆش و بە بیانووی هێنان و عەشقی پاك و بێگەردەوە لە خشتەی دەبات. لێرەدا ئاستی هۆشیاری و ڕۆشنبیری کچەش ڕۆڵی هەیە لە دروستکردنی ئەم مەرگەساتەدا بۆ خۆی! چونکە بەرزی ئاستی ڕۆشنبیری و هۆشیاری چەکێکە بۆ بەرگریکردن لە خود و ڕێگرە لە هەڵخەڵەتاندن و بەلاڕێدابردن. بۆیە گۆرانی شاعیر سەر لەبەری کلتووری کۆمەڵگا و ئەندامانی بە هاوبەش لەم خوێن ڕشتنەدا دەزانێت!...سۆسیۆلۆژیای ئەدەب لە ڕێگەی کارە ئەدەبییەکانەوە هەوڵدەدات لەو گۆڕانکارییانە بکۆڵێتەوە کە بەسەر ڕەفتار و چۆنیەتی مامەڵەکردنی تاکەکانی کۆمەڵدا لە بەرامبەریەکتردا ڕوودەدەن. بۆ نموونە ئەگەر سەردەمی گۆران کۆمەڵگای کوردی زیاتر کۆمەڵگایەکی گوندنشین بووە و سەرچاوەی بژێویش کشتوکاڵکردن بووە. جڵەوی دەسەڵاتیش لەلایەن ئاغا و دەرەبەگەوە بەڕێوەبراوە. دەکرێت ئێمە لێرەدا بپرسین ئایا هەنگاونانی کۆمەڵگای کوردی لە گوندنشینەوە بەرە و شارنشینی تا چەند ڕۆڵیان لە کاڵبوونەوەی ئەم دیاردانەدا هەبووە؟ ئایا کۆمەڵگا بەهەمان عەقڵیەت ڕووی لە ژیانی شار کردووە؟ هەرچەندە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان گوند و شاردا هەیە، چونکە شار خاوەنی کۆمەڵێك تایبەتمەندیە وەکو((فراوانی ڕەهەندە جوگرافییەکان، زۆری چڕی دانیشتووان، پێکنەچوونی

شارنشینان...، زاڵبوونی پەیوەندییە ناكەسیی و ڕەسمییەكان، ئاڵۆزیی كۆمەڵگا، ئەقلانییەت، دووره پەرێزی زیاتر لەهەمبەر نەریتەكاندا، مەیلی داهێنان، پسپۆرخوازی))[xvii]. هەموو ئەم لایەنانە جیاوازی ژینگەی شار لەگەڵ لادێدا دەردەخات، بێگومان ئەم رووكردنە شارەش تاڕادەیەك ڕۆڵی لە چۆنییەتی بیركردنەوەی هەڵسوكەوتی تاكی كوردیدا بینیوە. بەو جۆرەی ئەگەر بەشێوەیەكی ڕێژەیش بێت توانیویەتی لە زوڵم و زۆری ئاغا و دەرەبەگ ڕزگاری بێت و سەربەستانە بژی. كەئەمەش بۆخۆی كاریگەری لەسەر ڕەوتی بیركرنەوە و بڕیاردانیاندا هەبووە.

بەڵام ئاخ كە ناڵـــــــەی لاوكی لاوان

زوو مەستی كردم،

بەڕێی عەشقی پاكا نام مل و، تـــاوان

بۆ لاڕێی بـــــردم![xviii]

هەموو ئەو خۆزگە و ئاینده گەشەی كچە خەونی پێوە دەبینی ئەو بەهەشتەی ئەو چاوەڕێی بوو. ئەو ماڵە ئاوەدانەی كە ئەو دەیویست بە خۆشەویستی بونیاد نرابێ لە چركە ساتێكدا بوو بە كەلاوە، بوو بە غەم و پەژاره و بە ئاگر و بەر بووە گیانی. كوڕەی ناپاكیش پاش ئەوەی وەك مار خۆی لە بۆسەنا گەشتە نێچیری خۆی و ژەهری خۆی ڕشت. ئیتر بۆی دەرچوو:

وەك ڕەشمار پەپكەی خوارد، نووست لە ناو جێما،

ئابڕوومی تكان!...

پاش ئەوەی ماری پیس زەهری خـــــــــۆی ڕژان،

كشایەوە كــــــون،

هۆی شەرمی لـــــــــــە باوكم كرد بە مایەی ژان

كەتن كەری ون...[xix]

دیاره ئاستی هۆشیاری و بەئاگایی تاكەكانی كۆمەڵ ڕۆڵیان هەیە لە دروستبوونی ئەم بارە نەگونجا و دوور لە دین و داب و نەریتە، چونكە ئەگەر هەریەك لە تاكەكانی كۆمەڵ لە ئاست بەر پرسیاریدابن بەرامبەر ئەو سنوورانەی كە كۆمەڵگا دیاری كردووە. ئەوا بێگومان ئەم دیاردانە دروست نابێت و شاعیریش مەبەستیەتی پێمان بڵێت، كە پێویستە كاردانەوەی كۆمەڵگا لەم جۆره حاڵەتانەدا لۆجیكی بێت و كاردانەوەی كتوپڕ و دوور لە دین و یاسا و ڕێساكان نەبێت، بەڵام تازە كار لە كار ترازاوە و ئاگرەكە تەشەنەی كردووە و هەموو ماڵی كچەی گرتووەتەوە. ئەو ئارامی و ئەو ناز و خۆشەویستیە بووە بە قین و تووڕەیی، كوڕەش تازە بەپێی دەستووری باوی كۆمەڵگا بێ تاوانە :

ئەو كوڕ بوو، سەرەڕای ئەوەش دەستدار بوو،

بە دەستووری گەل

ناپاكیی كردەوەی دوور لـــــــــە پرسیار بوو،

بەڵام، ئاخ ئەجـەل![xx]

كاتێك نەریتی دواكەوتوو حوكم دەكات. كۆمەڵگا ڕووبەڕووی ئەم مەرگەرساتانە دەبێتەوە. بۆیە كوڕەی خاوەن دەسەڵات لێپرسینەوە نەیگرتەوە و وەك بێ تاوانێك خۆی پیشان دەدات!... دیاره كاتێك كۆمەڵگا حوكمی تاوانبار و تاوان لێكراو پێچەوانە دەكاتەوە و كوڕەی تاوانبار بێ تاوان دەردەكا و كچەی بێ تاوانیش تاوانبار دەكات. ئەم نا عەدالەتیە ڕێگە خۆشكەرە لە بەردەم كوڕەدا بۆ بەردەوام بوون لە سەر ئەم حاڵەتە و گەڕان بە دوای نێچیرێكی تردا و بەهەمان شێوەش لە سزا و لێ پێچینەوە بەدوور دەبێت!.. لێرەدا پێویستە سزای تاوانبار بەپێی پێوەری كۆمەڵگا بدرێت و كچە باجی ناپاكیەكەی خۆی بدا ....بۆیە باوكی كچە لە پێناوی كڕینەوەی شەرەف و سڕینەوەی ئەم مۆركی ناپاكیەدا دەبێت بەدەستی خۆی بیكوژێ:

بەدەستی باوكی خۆم چووم بەسەر بڕین!..

پرچی پەخشانم،

تلا لە خوێنەوە كـــــــەوتە سەرچـــــاوم،

ئیتر نەمبینی:

له جەرگی بـــــــاوکما سەری بـــــــــراوم

چۆن بوو برینی؟

یان دایکی دڵسۆزم وێرای بەبـێ شەرم

بۆ جوانە مەرگی

وەك دایکان شیوەنێك بگێڕێ بە گەرم،

ڕەش کا بۆی بەرگی؟...[xxi]

دەبوو بەم شێوەیە سیناریۆکە کۆتایی بێت!... ئەم کارە ببێتە مایەی دەردە دڵی هەتا هەتایی بۆ ماڵی کچە و ماڵی کوڕەش بە سەلامەتی لە ئەستۆی ئەم تاوانە گەورەیە دەرچن. گۆرانی شاعیر لێرەدا دیمەنەکە وەك خۆی بەجێدەهێڵێ، بەڵام دوای ئەوەی سەرجەم کۆمەڵگا لەم بارە دژوارە وەئاگا دێنێ. دەیەوێت کۆمەڵگا هەوڵی گۆڕانکاری و بە خۆدا چوونەوە بدات، چونکە هەڵوێستە نەکردن لە ئاست ئەم دیاردە ناسروشتیانە بەردەوامی دەبەخشێتە ئەم دۆخە و کاردانەوەی خراپ لە سەر کۆمەڵگا جێدەهێڵێ و شیرازەی کۆمەڵگا بەرە و لێکهەڵوەشان دەبات. دەرخستن و پیشاندانی واقیع لە ئەدەبدا بەشێوەیەکی هونەری بەرز کاریگەرییەکی بەهێزی لەسەر وەرگر هەیە، چونکە لە پرۆسەی ڕەخنەی کۆمەڵایەتیدا وەرگر وەك هاوبەشێك لەم پرۆسەیەدا سەیر دەکرێت و لە ڕێگەی سۆسیۆلۆژیای خوێنەرەوە دەتوانین لە وەرگر بکۆڵینەوە، چونکە((شتێکی بەڵگە نەویستە کاتێك ئەدیبێك بەرهەمێك دەنووسێت، بۆ خودی خۆی نانووسێت، بەڵکو بۆ جەماوەری خوێنەری دەنووسێت، کە خاوەنی ئاستێکی زانستی و ڕۆشنبیری وهۆشیاری هونەرییە، بۆیە ڕەچاوکردنی ئەم ئاست و تایبەتمەندیانەی جەماوەری خوێنەر پێویستە لە بەرچاو بگیرێت))[xxii]. بەهەند وەرگرتنی ئەم ئەدگارە تایبەتیانەی وەرگر پێویستی بەوە هەیە کەلەلایەن نووسەرەوە ئیعتباری بۆ دابنرێت. کەواتە بەپێی سۆسیۆلۆژیای ئەدەب وەرگر تەنها وەکو بەکارهێنەرێك بۆ دەقەکە مامەڵەی لەگەڵدا ناکرێت ، بەڵکو وەك لایەنێکی گرنگ لە داهێنانی ئەدەبیدا سەیر دەکرێت، چونکە پەیوەندیەکی دیالێکتیکی لە نێوان(دەق ـ وەرگر)دا هەیە و کاریگەرییان لەسەر یەکتری هەیە. هەر گۆڕانکاریەك لەسەر لایەنی(دەق ـ وەرگر)ڕوبدات، بێگومان کاریگەری لەسەر ئەوی تر دەبێت، بۆیە چەندە دەقی ئەدەبی گوزارشت بێت لە کێشە و گیروگرفتەکانی خوێنەر ڕێگەی خێرا بڵاوبوونەوە و زۆر بوونی ژمارەی خوێنەر بۆخۆی مسۆگەر دەکات. هەرچەندەش ژمارەی خوێنەران زیاتر بێت وەزیفەی کاری ئەدەبی خاوەن گرنگی و کارلێکردنی زیاتر دەبێت لەو جەماوەرە فراوانە، ئەم فراوان بوونی ڕێژەی خوێنەرەش وادەکات کە ئەدیب تەرکیز لەسەر چڕکردنەوەی ڕوانگەکانی بکات لەسەر فکرەیەك یان کێشەیەك کە هەڵقوڵاوی کۆمەڵ بێت، نەك کێشەیەکی خودی بێت[xxiii]. هەربۆیە بەرهەمەکانی گۆران جەختی لەسەر ئەم لایەنانە کردۆتەوە و هەوڵیداوە ئەو پەیوەندییەی نێوان (دەق ـ وەرگر)لە ڕێگەی بەهەند وەرگرتنی گرفتەکانی کۆمەڵ جەماوەریەتیەکی مەزن بۆخۆی وەدەست بێنێت .لەڕووی سۆسیۆلۆژیای ئەدەبیشەوە ئەمە ڕادەی سەرکەوتنی گۆران وەك دانەر دەستنیشان دەکات .

٣ـ <u>قوربانیدان و لە خۆبردوویی لە پێناوی ئامانجە ڕەواکاندا:</u> قوربانیدان و گیان بەخت کردن پێناسی گەلانی بەشخوراو و خاك داگیرکراوە. نەتەوەی کوردیش ساڵەهایە لە پێناو وەدەستهێنانەوەی مافە زەوتکراوەکانیدا قوربانیداوە. دیارە گۆرانی شاعیریش وێنەی ئەم قوربانیدان و خەباتکردنەی لە شیعری(شەهید)دا بۆ نەخشاندووین. کە بریتیە لە تۆماری ڕۆژێك لە مێژووی ئەم نەتەوە شۆڕشگێڕە کە لە ساڵی ١٩٣٠ دا((ڕاپەڕینەکەی شەشی ئەیلوول لە دژی هەڵبژاردنە ساختەکەی دامو دەزگای پاشایەتی ڕوویدا))[xxiv] . کە خواستەکانیان داواکردنی مافەکانی میللەت بوو:

هەزار ونۆصەد و سی بوو،شەشی ئەیلوول کە ڕۆژهەڵهات:

غریوی ویستنی حەق کـــــەوتە نـــــــاو شاری سلێمانی،

(هەڵۆ بەگ)ئەو جوانەی پڕ دڵـــی بوو بۆ وەطەن ئـــاوات،

لە پێش جەمعێکەوە تا بەر سەرا ڕووی هەڵمەتی هـــانی.

لەگەڵ یارانی ئەیوت: ئەی حوکومەت! تانەکەی تەثبیت

حوقووقی کوردەواری، نایـــــــەوێ کورد ئینتیخابات،
ئەوانەی بانگ کراون و تۆ بە قووەت دەوریـــان ئەگریت:
دەنی و قازانج پەرستن، هیچ نەبێ پێ یـــان موبالاتت! (XXV)

جەماوەری ڕاپەڕیوو تەنها خواستیان ئەوەبوو کە کۆمەڵە کەسێك ببنە نوێنەری ڕاستەقینەی میللەت، کە خەمخۆری کێشەی نەتەوەکەیان بن، نەك کۆمەڵە کەسانێکی ئەڵقە لە گوێی ڕژێمی پاشایەتی، بەڵام دیارە مافی ئەم میللەتە لەگەڵ بەرژەوەندی دەوڵەتی ئەوسا و داگیرکەردا نەهاتووەتەوە. بۆیە بەهەموو شێوەیەك لە دژی خواستەکانیان وەستاون و بە توندترین شێوە بەرپەرچی ئەم داواکاریانەیان داوەتەوە و چەندان ڕۆڵەی ئەم میللەتەیان داوەتە بەر گوللە و بە ناهەق خوێنیان ڕشتوون. ئەگەر سەرنجێکی گۆڕانکارییە ئەدەبییەکان بدەین لەڕووی سەرهەڵدانی قوتابخانە ئەدەبی و هونەرییەکانەوە. ڕاستەوخۆ هزرمان بەرەو وەرچەرخانە گەورەکانی مێژووی مرۆڤایەتی دەڕوات، چونکە لە قۆناغە جۆر بەجۆرەکاندا پێویستی و داخوازی سەردەم بە جۆرێك بووە کە خوازیاری شێوەیەك لە دەربڕین بووە، کە لەگەڵ سیاقی مێژوویی و کۆمەڵایەتیدا بگونجێ، یان بە واتایەکی تر هەر قوتابخانە و ڕێبازێك گوزارشت بووە لە سەردەمێکی دیاریکراو((ڕێبازی کلاسیکی دەرئەنجامی سەدەکانی دەسەڵاتی دەرەبەگایەتی بوو، ڕۆمانسیەتیش پەیوەست بوو بە سەرهەڵدانی شۆڕشی بورژوازی و لە پاش پێشکەوتنی زانستی و تەکنەلۆجیاش قوتابخانەی سروشتی لەدایك بوو. کاتێکیش چینی کرێکار کەوتنە سەر شانۆی مێژوو واقیعیەتی سۆسیالیستی دەرکەوت)) (xxvi). کەواتە کردەی ئەدەبی دابڕاو نەبووە لە ڕەوتی کۆمەڵگا و لە ژێر کاریگەری یەکتردابوون. ئەم دانەبڕانە و بەردەوامیەی گۆران لە شیعرەکانیدا دەربڕی ئەو هەستە ڕەخنەییەی ناخییەتی، کە نەیتوانیووە هیچ ساتێك وەك بینەر لە کۆمەڵگاکەی بڕوانێت، بەڵکو زۆر بەوردی گوزارشتی لە خەم و نەهامەتییەکان کردووە. لە ڕێگەی شیعرەکانیەوە گیانی بەرەنگاربوونەوەی لە دژی زوڵم و زۆرداری داگیرکەر تێدا پەروەردەکردوون. (هەڵۆ بەگ)ی وەك ڕمزێك بۆ ئەو هەزاران گەنج و لاوانەی وڵات پیشانداوە، کە بەدەستی غەدر شەهید کراون و بوونەتە سومبولی خەبات و تێکۆشان و بەرگری نەتەوەی کورد. دیارە ئەم میللەتە ستەم دیدەیە بە هەر شێوەیەك داوای چارەنووس و هەقی خۆی بکات. دوژمنان و داگیرکەران تەنها بە ئاگر و ئاسن وەڵامیان داونەتەوە:

ئەوانە کەی لە میللەت بوون هەتـــا تەمثیلی ڕەئیی کـــەن؟
حوکومەت! ئێمە کوردین، وا ئـــــەڵێین: ((نامانەوێ نوواب
کە داوێنی غەرەزبگرن بە هەردوو دەست، وەطـــــەن بەردەن!
نەکەی مەشرووع نی یە.. دەرکە لەسەر سەودایی ئینتیخاب!))
ئەمە جوملەی قسە و ئامـــالی یارانی هەڵـــۆ بەگ بــــــوو،
نە نامەشرووعی تیا بوو، نەتەجاوز بـــــوو بە ئـەمنی بیەت..
کەچی عەسکەر بە مەترالیۆزەوە بـــــۆ قەتڵی عـام دەرچوو،
درایە بەر شەقەی شەستیر ڕجـــــاو ئامـــالی میللی بیــەت! (xxvii)

دیارە میللەتێك کاتێك خاکی داگیرکرا و ژێر دەستەبێت. ئەوا ناتوانێت وەك میللەتێکی سەربەخۆ و خاوەن کیان بیرکاتەوە. هەر بۆیە تاکەکانیشی بەشێوەیەکی جیاواز بیردەکەنەوە. بۆیە دەبینین تاکی کوردی هەمووکات بەشێکی زۆری بیرکردنەوەی ژیانی هەوڵدان بووە بۆ تێپەڕاندنی ئەو واقیعەی کە بەزۆر سەپاوە بەسەریدا. هەر ئەمەش وایکردووە کە دەرفەتی نەبێت بیر لەلایەنەکانی تری ژیان بکاتەوە و هەمووکات هەوڵی داوە زنجیری کۆت و دیلێتی بپسێنێ:

لــــە باوەشتا پشووی عومرم نەدی تـاوێ بە سەربەستی،
هەتـــا مردن زڕەی زنجیری دیلی بـــــــوو لە گەردنما، (xxviii)

دەبینین ئەم وروژاندن و هەڵچوونەی کۆمەڵگا لە دژی دەسەڵاتی پاشایەتی و داگیرکەرانی وڵات، ڕەنگدانەوەی تەواوی لەم شیعرەدا هەیە. چونکە دەکرێت بڵێین گیانی ڕووبەڕوو بوونەوە و ڕازی نەبوون لەدەسەڵات و سەرهەڵدانی هەستێکی نەتەوەیی لێرەدا بەرچاو دەکەوێت، کە ئەویش لە ئەنجامی پەراوێزخستنی کورد و گوێنەگرتن لە داخوازییەکانیان. بۆیە بەپێی سۆسیۆلۆژیای ئەدەب((دەکرێت لە ڕێگای ئەو حاڵەتانەی کە لە دەقەکاندا بەیاندەکرێت توێژینەوە لەسەر ئەو

گۆڕانانە بکرێت کە لە بونیادی کۆمەڵایەتیدا ڕوویان داوە، چونکە بەهۆی ڕێکخستنی شێواز و لایەنی ئیستێتیکی و ڕوانگە فیکرییەکانی دەقەکە و ئەو بیرو بۆچوونانەی کە لە کردەی دیالێکتیکی کۆمەڵایەتیدا بەدوای خۆیدا دەیهێنێت، دەتوانین مەودای ڕەنگدانەوەی بینای دەقەکان لە ڕێکخستنی چینەکانی کۆمەڵگادا ببینینەوە))[xxix]. دەتوانین لە ڕێگەی ئەم دەقەوە وێنەی کۆمەڵگای کوردی لە ساڵانی سی سەدەی بیست بدۆزینەوە لەگەڵ ئەو هەوڵانەی لەلایەن تاکەکانی کۆمەڵگاوە دراوە بۆ پیشاندانی ناڕەزایی بە واقیعێکی بەسەردا سەپێنراو و هەوڵدان بۆ گۆڕینی ئەو بونیادە کۆمەڵایەتییەی کە خۆی لە بن دەستیدا دەبینیەوە، ئەم حاڵەتە لە ئەدەبیاتی وڵاتانی تردا بەرچاو دەکەوێت بۆ نموونە لە نیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوودا نووسەرانی وڵاتی میسر هەوڵیان داوە لە ڕێگەی ڕەنگدانەوەی ئازار و خەمەکانی کۆمەڵگای ئەو سەردەمە لە کارەکانیاندا و لە سیاقی بزوتنەوەی کۆمەڵگای میسری دوای شۆرشی ساڵی ١٩١٩ کە لەسەردەستی چینی بۆرژوازی بچوك هەڵایسا بخەنەڕوو. بۆیە دەبینین بونیادی دەقەکان و شێوازی گوزارشت کردن ڕەنگدانەوەی چۆنییەتی ڕێکخستنی ئەم چینە تازە دەرکەوتووە بوون لە ململانێکانیاندا لەگەڵ ئیستعمار و دەرەبەگەکان[xxx]. گۆرانیش لە ڕێگەی ئەم دەقەوە ئەو واقیعە تراژیدیەی خستووەتەڕوو کە لەلایەن هەر مرۆڤێکی کوردی دڵسۆزەوە ڕەتکراوەتەوە بەهەر هۆکارێك بۆیان ڕەخسابێت هەوڵی بەگژاچوونەوەیان داوە. دیارە میللەتێك خۆبەختکردن و گیان بەخشینی لە ژیانی بندەستی پێ خۆشتر و گەورەتربێت. زەحمەتە هیچ دوژمنێك بتوانێ ئیرادە و ویستی لەقکات. بۆیە کۆڵنەدان و بەردەوامی سیمایەکی دیاری ئەم میللەتەیە و چاو بڕینە ئایندە و بڕوابوون بە ئەنجامی خەبات و قوربانیدان ئەو هێزەیە کە گوڕ و تینی ژیان بەم نەتەوەیە دەبەخشێ. هەروەکو چۆن خۆشەویستی خاك و نیشتمان لەگەڵ خۆشەویستی ئافرەتدا تێکەڵ دەبێ و دەبێتە داینەمۆی پەروەردەکردن و گۆشکردنی جیلی نوێ بۆ خەبات و قوربانیدان، جگە لەوەش بە بەرز سەیرکردنی خۆشەویستی خاك و نیشتمان. سەرچاوەیەکە بۆ بەخشینی هەموو شتە جوانەکانی تر بەئێمە. کەواتە فەزڵی ئەم خۆشەویستیە لە هەموو خۆشەویستیەکانی تر زیاترە و منداڵدانە بۆ لە دایك بوونی خۆشەویستیەکانی تر:

بڵێ بەو بووکی تازەی یەك شەوەم گەرهاتە سەر نەعشم،
نەڵێ خۆی بۆ وەطەن کوشت و لە ڕێی عەشقی منا نەژیا.
وەظیفەم بوو لـــــە پێناوی وڵاتێکا سەرم بـــــەخشم:
کە تۆی پەروەردەکرد بۆ من لــــە داوێنی چیا و کەژیا !.[xxxi]

پاڵەوانی ئەم کارانە کەسانی ئاسایی ناوکۆمەڵگان، بەڵام نایانەوێ چیتر لە واقیعێکی نەویستراودا بژین و هەوڵدەدەن هەموو توانستە مرۆڤایەتییەکانی خۆیان بەکاربخەن لە پێناوی گۆڕانکاریدا بەرە و واقیعێك کە شایستەی کۆمەڵگاکەیان بێت، گۆرانی شاعیر نایەوێت لێرەدا تەنها دیمەنێکمان پیشاندات، بەڵکو دەیەوێت کۆمەڵێك پرسیارمان لەلا بوروژێنێ، کە بۆچی واقیعی کۆمەڵگای ئێمە دووچاری ئەم داخوران و داڕمانە بووەتەوە؟ بۆچی ژیانی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و ئابووری و ڕۆشنبیری کەوتووەتە بەر پلانی تێکدەرانەی دەرەکی و ناوەکی؟ بەردەوامی ئەم حاڵەتانە کار لە ئاکار و ڕەفتاری تاکەکانی کۆمەڵگا دەکات و ئەنجامی تراژیدی لێ دەکەوێتەوە[xxxii]. بۆیە ئەرکی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی ڕێگە گرتنە لە داتەپینی کۆمەڵگا و ئامادەکردن و بە هۆشهێنانەوەی کۆمەڵگایە لەو مەترسیانەی کە بەردەوام ڕووبەڕووی کۆمەڵ دەبێتەوە.

٤- **ڕەخنەگرتن لە ململانێ و ناکۆکیەکانی کۆمەڵگا:** شاعیر کێشە و ململانێ ناو خۆییەکانی بە ڕێگر لە بەردەم بەرەوپێشچوونی کۆمەڵی کوردەواری داناوە. وەلانان و دوورکەوتنەوەی ئەم کێشە لاوەکیانەی بە بناغەی یەککگرتن و یەکدەنگی ئەم میللەتە دەزانێ. شاعیر وەك مرۆڤێکی هۆشیار لە کۆمەڵگادا هەستی بە سەرچاوەی هەموو دەردە سەری و ئازارەکانی کۆمەڵەکەی کردبوو، چونکە تێپەڕاندنی حاڵەتی ململانێ کۆمەڵگا بەرە و ئارامی و هێمنی دەبات و ئەم دۆخەش ڕێگا خۆشکەرە بۆ بیرکردنەوە لە داهاتوو و هەوڵدان بۆ گۆڕینی واقیع و کارکردن بۆ وەدەستهێنانی داهاتوویەکی گەش بۆ نەوەکانی ئەم میللەتە. لەلایەکەوە ڕەخنەی کۆمەڵایەتی گرنگی بە دۆزینەوەی ئەو پەیوەندییە دەدات کە لە نێوان کۆمەڵگاکاندا ڕوو دەدات و لەلایەکی ترەوە کاریگەری ئەو گۆڕانکارییانە لەسەر هەڵدانی ژانری ئەدەبی نوێ یاخود نوێکردنەوە و تازە بوونەوە لە ژانرێکی دیاریکراودا. دیارە ئەمەش لەو پەیوەستیەوە سەرچاوەی گرتووە کە((ئەدەب وەك چالاکیەکی دانەبڕا و لە کۆمەڵ سەیر دەکات و پێیوایە کە ئەدەب ئامرازێکە بۆ گوزارشت کردن لە تەواوی کۆمەڵ))[xxxiii]. ئەم حاڵەتە زۆر بە ڕوونی لای گۆرانی شاعیر

دیاره، چونکە کاتێك گۆران قۆناغی کلاسیکی بەجێدەهێڵێت و تازەگەری و نوێکردنەوە لە شیعردا بەرپا دەکات یاخود گوتاری شیعری خۆی دەگۆڕێ بەجۆرێك کە لە ئاستی گۆڕانکاریەکانی کۆمەڵگا و داخوازییەکانی سەردەمدا بێت.

هەر بەم ڕۆحیەتەوە سروودی(دەمی ڕاپەڕین)وەك هەستکردن بە پڕکردنەوەی بۆشاییەك لە واقیعی کۆمەڵگا لە دایك دەبێت. دیارە ئەم بۆشاییەش خۆی لە ناتەبایی و ناکۆکی نێو کۆمەڵدا دەردەخات. بۆیە ناونیشانی سروودەکە ئەو دەلالەتە هەڵدەگرێت کە سازدانی ڕاپەڕینێك پێویستە بۆ بەجێهێشتنی ئەو حاڵەتە ئێستاییەی کۆمەڵگا، چونکە((ناونیشانی شیعر وەك سەری جەستەیەك وایە کە پێکەوە گونجانی گشتێتی دەقەکەڕێك دەخاو هەندێك لە لوغزەکان دەکاتەوە))[xxxiv]. کەواتە ناونیشانەکە بانگەوازە بۆ ڕاپەڕینێکی سەرتاسەری بۆ یەکگرتن:

دەمـی ڕاپەڕینە، دەمــــــی ڕاپەڕیـن!
هەتاکەی بە سستی و بەپەستی بژیـن؟
پەلاماردە، ئەی کورد، عەرەق ڕشتنێ!
لە دڵ کرمی ناکۆکــــــــی دەرکردنێ!
_ _ _ _ _ _ _
بەیەك بوون ئەبێ گەلـت پێش کـەوێ![xxxv]

ڕاپەڕین بە ئاگا هێنانەوەی کۆمەڵگایە و تووندکرنەوەی گیانی هەستکردنە بە لێپرسراوی لە بەردەم ئایندەی ئەم نەتەوەیەدا. دیارە ئەم هەنگاوەش پێویستی بە یەك ڕیزی و لێبڕان هەیە. بۆ ئەوەی چیتر ئەم میللەتە بەدەست سستی و خاوبوونەوە نەناڵێنێ و بەرگی پەستی و بێ ئومێدی لە دڵ دەرکا، درککردن بە مانای دەقەکان لەو نێوەندەدا دەردەکەوێت کە ئایا ئێمەی وەرگر تاچەند توانیومانە دەقەکان بە سەردەمی خۆیانەوە پەیوەستکەین؟ بۆیە بیریارێکی وەك(لوسیان گۆڵدمان)پێیوایە هەرکارێکی ئەدەبی((ناتوانرێت هەڵوێستە لەسەر دەلالەتە بابەتیەکانی بکرێت، ئەگەر بێت و نەخرێتەوە نێو سیاقی گەشەکردنی مێژوویی و ژیانە کۆمەڵایەتییەکەی))[xxxvi]. کەواتە گەڕاندنەوەی ئەم دەقە بۆ ئەو سەردەمەی کە تێیدا لەدایك بووە ئاگادار بوونە لە دۆخی کۆمەڵایەتی و مێژوویی کۆمەڵگای کوردی لەسەردەمی ژیانی شاعیردا. کە کۆمەڵێك هۆکاری ناوخۆیی ڕێگر بوونە لە دروستکردنی ئارامی لە کۆمەڵگا و زەمینە خۆشکردن بۆ بیرکردنەوە لە واقیعێکی گونجاو بۆ تاکەکانی کۆمەڵگا، تاکە ڕێگاش لەلای شاعیر ڕاپەڕینی بە خۆدا هێنانەوە و هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگایە، بۆ ڕزگاربوون لەو حاڵەتە سستی و بێ هیواییەی کە کۆمەڵگای تێکەوتووە:

دەمــی ڕاپەڕینە، دەمــــــــی ڕاپەڕین!
هەتاکەی بە سستی و بە پەستی بژین؟
_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
بگرمێنە وەك شێر، بچۆ نـــــاوی بــەرد
بڵێ: کـــوا هەقی ژینی ئینسانی مـەرد؟[xxxvii]

ئەم ڕاپەڕینی یەکریزی و یەکگرتنە کارێکی سەخت و دژاوارە. پێویستی بە هەوڵ و تێکۆشانی هەموو چین و توێژەکانی ئەم میللەتە هەیە. پەلەکردنیش بۆ لە گۆڕنانی تۆوی دووبەرەکی و ململانێ پێویستی بە دەنگی گەورە و بچووك هەیە. بۆ ئەوەی بەیەك دەنگ داوای مافی ڕەوامان بکەین:

درشت تـــــاکو ورد،
نەکەین دەست و برد،
بەهەق چۆن ئەگەین؟
پشوو چۆن ئەدەیـن؟[xxxviii]

هەنگاو نان بەرەو وەدەستهێنانی ئامانجی نەتەوەکەمان پێویستی بە کۆششی خێرا و بەردەوام هەیە،

چونكه سستی نواندن له ئاستی ئەم داوا ڕەوایەدا سستیكردنه له گەشتن به كەناری ئارامی و بەختەوەری. بۆیه كاتێك ئەم نەتەوەیه دەتوانێ پشوو بدات و تام و چێژی ئازادی بكات كاتێك هەموو كێشەو ململانێ ناوخۆییەكان له گۆڕنێ و دروشمی یەكیەتی و تەبایی بەرزكاتەوە.

گۆران له(لاوكی سوور بۆ كۆریای ئازا)دا، ئاماژه به یەكریزی و یەكگرتوویی میللەتی كۆریای باكوور دەكات، كه چۆن به هێزی یەكێتی نێو خۆیان نایانەوێ ببنه داردەستی ئیستعمار و وڵاتیان داگیر بكرێت. دەیانەوێت به خۆیان حوكمڕان و كاربەدەستی خۆیان بن، نەك دوژمن و داگیركار دەسەڵاتیان بەسەردا بسەپێنێت، بۆ ئەمەش یەكێتی ویەكگرتن زامنكەری ئەم ئاواتەیە:

گەلێك ئەیویست بـــەری ڕەنجی
خۆی بیخواو، كلیلی گـــــەنجی
نەداتـــه دەست ئیمپریـــالیست،
لێی قول بـــدا نۆزده لـــه بیست.
گەلێك ئەیـــویست فەرمـان داری
ئاغای نەبـــێ و سامـــــان داری،
تا دەست باته دەست ئیستیعمار
بۆ مـــژینی خـــوێنی هـــەژار.[xxxix]

شاعیر دەیەوێت هەستی ئازادیخوازی و یەكگرتوویی كۆرییەكان ببێته پەند و ئامۆژگارییەك بۆ نەتەوەی كورد، تاكو چیتر بەحوكمی ئیستیعمار و به كرێ گیراوان ڕازی نەبێت. بۆیه بانگەوازی به ئاگا هێنانەوەی كورد له ژیانی دیلی دەكات. سەرەڕای هەنگاونان بۆ بژار كردن و پاكردنەوەی نەتەوەكەمان له مرۆڤی ناپاك، كاتێك گۆران بەراوردی ئاستی هۆشیاری میللەتی كۆریا لەگەڵ ئاستی هۆشیاری میللەتی كوردا دەكات. دەكرێت لێرەدا بڵێین زۆر فاكتەر ڕۆڵیان له جیاوازی ئاستی هۆشیاری ئەم دوو میللەتەدا هەیە، هەر له بارودۆخی كۆمەڵایەتی و جوگرافی و مێژوویی و هەلومەرجی ژینگه و بارودۆخی ڕامیاری و ڕۆشنبیری...تاد، بەڵام له هەمووی گرنگتر كاریگەری ژێرخانی ئابوورییه لەسەر سەرخان، كەواته ئەم پەیوەندییه كاریگەری لەسەر ئاستی بیركردنەوە و تێڕوانینی هەردوو میللەت سەبارەت به بارودۆخی ناوخۆ و كێشه و ململانێ ناوخۆییەكان هەیە، چونكه((پەیوەندی نێوان ئەم دوو بونیاده ژێرخان و سەرخان ڕۆڵی هەبووه له وەرچەرخانی كۆمەڵگا لەسەردەمی دەرەبەگایەتی بۆ سەردەمی بورژوازی بەو هۆیەی ئاستی هۆشیاری و بەهاو تێگەیشتنه فەلسەفی و ئەدەبی و هونەرییەكان گۆڕانی بەسەردا هاتووە))[xl]. ئەم هۆكاره ئەكتیڤی ڕەخنەی كۆمەڵایەتیمان بۆ دەسەلمێنێ له ڕەچاوكردنی هەلوومەرج و ئاستی هۆشیاری وڕادەی پێشكەوتن و گەشەكردنی میللەتان لەڕووی پیشەسازی و ڕۆشنبیری و ئەدەبییەوە، جگه لەوەش ئەركی ڕەخنەی كۆمەڵایەتی دۆزینەوەی نهێنیه شاراوەكانی ناوەوەی كۆمەڵگایه كه ئاستەنگن له بەردەم گۆڕانكارییەكاندا. لەم ڕوانگەیەوە گۆران جیهانبینی خۆی له ڕوانینی بۆ دیارده ئەدەبی و كۆمەڵایەتییەكان بەرجەسته دەكات:

مل كـــەچ ناكـــا بۆ ئیستیعمار
بۆ ناپاكی نـــاو خۆی زۆر دار..
ئەیەوێ ئـــــــازاد، یـــەك گرتوو
بژی، نەك وەك كوردی نووستوو[xli]

ئازادی و سەربەخۆیی به دەرمانی دەردی میللەتانی بن دەستەو داگیركرا و دادەنێت. دوژمنانی ناوخۆش به لەمپەر دەزانێ له بەردەم مسۆگەركردنی ئەم ئاواتەدا، چونكه ئەم هێزه كۆنەپەرسته له ناوخۆدا دەبنه داردەست و ئەوەی به ئیستعمار و داگیركەر جێبەجێ ناكرێت. ئەمان وەك نوێنەرێكی ئەڵقه له گوێ بۆی دەكەن. ئیتر هەردوو هێزی دژ به حەزو خولیای میللەتانی ئازادی ویست دەوەستن و به هەموو ڕێگەیەك و بەكارهێنانی گشت توانایان دەیانەوێ ڕووناكی و ئاواتی گەلان زینده به چاڵكەن:

چونكه، كۆریـــا، هەردوو لامـــــان

بۆ یەك دەرد ئەخوازین دەرمـــــان:
كۆنـە پەرستی نـــــــــاوخۆمـــــان
بــــۆتــە شملێكـی شەڕ بۆمـــــان..

ڕایكێشاوە دەستــی یـــــــــاری
بۆ بێگانــــــــــەی ئیستیعمـاری..
بە هەردوو دوژمنـــی خــــــوێن مژ،
بەگشت چەكێ: لەش كوژ،بیر كوژ،
تێمان بەربوون، ئەیـــــــــانەوێ:
هەقمان هەرگیز چنگ نــــــــەكەوێ[xlii]

سۆسیۆلۆژیای ئەدەب پێویستی بە زمانێك هەیە كە بتوانێ بە ئاسانی خۆی بگەیەنێتە جەماوەر، ئەمەش ڕادەی لێهاتویی نووسەری داهێنەر دەردەخات، دیارە((بەكارهێنانی تایبەتی زمان...دەستنیشانی دنیابینی نووسەر سەبارەت بەزمان و ئەركەكەی و ئەو جەماوەرەی كە دەیان دوێنێ دیاری دەكات. كەواتە ئەم تێڕوانینە بۆ واقیعی ڕۆشنبیری و ڕامیاری و ئابووری لە ئەنجامی كۆتاییدا، ئەو واقیعەیە كە نووسەر ئینتمای بۆی هەیە. بۆیە نووسەری مەزن ئەوكەسەیە كەبتوانێت بەو شێوەیە زمان ڕێكبخات و بەكاریبێنێ كە ئامانجەكەی بۆ وەدیبێنێت، كە بۆخۆی ئامانجێكی كۆمەڵایەتیە))[xliii]. گۆرانی شاعیریش ئەو داهێنەرەیە كە توانیویەتی بەشێوەیەك زمان بەكاربهێنێت، كە خزمەت بە ئامانجە كۆمەڵایەتیەكەی بكات و خوێنەریش زۆر بە ئاسانی بتوانێت پەیامی ئەم كارانە وەربگرێت، چونكە وەرگر لایەنێكی گرنگی تەواوكردنی هاوكێشەی سۆسیۆلۆژیای ئەدەبە و بەبێ وەرگر كاری ئەدەبی بەردەوامی نابێت و ناتوانێت ئەركی خۆی بگەیەنێت. لەلایەكی تریشەوە ڕەچاوكردنی تایبەتمەندی ئەدگارەكانی وەرگر لەلایەن نووسەرەوە ئاستی سەركەوتوویی دانەر دەردەخات لەڕووی خێرا گەیشتنی پەیامەكەیەوە.

٥- **وەستانەوە لە دژی جەنگ و خوێنڕێژی و بانگەواز بۆ ئاشتی و پێكەوە ژیان:** گۆرانی شاعیر زۆر بەڕوونی دركی بە دەرئەنجامەكانی شەڕ و خوێنڕێژی كرد بوو، چونكە لە سەدەی ڕابردوودا بەهۆی ئەوەی هەردووشەڕە جیهانییەكە ماڵوێرانی و كاولكارییەكی گەورەی لە دوای خۆی خستەوە و زەرەر و زیانێكی ماددی و مەعنەوی لێكەوتەوە. ئەم كارەساتە كاریگەرییەكی دەروونی لەسەر كۆمەڵگاكان دروست كردبوو. كەشێكی تایبەت لە ترس و نیگەرانی باڵی بەسەر جیهاندا كێشابوو. كۆمەڵگاگان لە بەردەم ساتەوەختێكی هەستیار و ناسك دا بوون، چونكە هەر جوڵانەوەیەكی نائاسایی ئەگەری هەڵایسانەوەی شەڕ و كوشتاری لێدەكرا. دیارە پریشكی ئەم ئاگرەش كەم و زۆر كوردستانی گرتبووە و كاریگەری لەسەر ژیانی خەڵك هەبوو. ڕەخنەگری كۆمەڵایەتی لە ئەنجامی لێكۆڵینەوەكانی لە ناو دەقدا، دەتوانێت كێشەكانی سەردەمێكی دیاریكرا و لە ناو دەقە ئەدەبییەكاندا بدۆزێتەوە، چونكە ((هەرنەوەیەك لە نووسەران گوزارشت لە خەمە خودیەكانی خۆی و خەمەكانی سەردەمەكەی دەكات. هەروەكو چۆن ڕەنگدانەوەی خولیا و ئارەزووەكانی خۆیی و كۆمەڵگاكەیەتی، هەموو ئەو كێشانەی كە دەبنە ئاستەنگ لە بەردەم پێشكەوتنی كۆمەڵگا لە ڕێگەی كارە ئەدەبییەكانەوە دەگەیەنێت...كە ئەمەش لە نەوەیەكەوە بۆ نەوەیەكی تر جیاوازە))[xliv]. دیارە كە سەردەمی گۆران كەش و هەوای شەڕ و ناكۆكی باڵی بەسەر جیهاندا گرتبوو، بۆیە ئەم دیاردەیە بووەتە جێگەی گرنگی و بایەخ پێدانی، بەڵام ڕەنگە لە شاعیرانی جیلی پێش گۆران ئەم كێشە و ململانێیانە بەو جۆرە نەبووبێتە دیاردەیەك كە شایانی هەڵوێستە لەسەر كردنبێت، هەروەكو چۆن لە جیلی دوای گۆرانیش كۆمەڵێك چەرمەسەری و گرفتی تر دەركەوتوون. هەربۆیە گۆران لە شیعری(دیاریی خوای شەڕ)دا زۆر بەوردی سەرجەم ئەو لایەنانەی كە لەشەڕ و كوشتار دەكەوێتەوە دەخاتە بەرچاو. كە بەمایەی هەموو چەرمە سەریەكانی كۆمەڵگای مرۆڤایەتی دادەنێت، هۆكارێكە بۆ خۆشكردنی زەمینەی ڕق و كینە و مرۆڤەكان لە دۆخێكی شڵەژا و ناجێگیردا ڕادەگرێ و تووشی جۆرێك لە ڕەشبینیان دەكات بەرامبەر بە ژیان. شەڕ تەنها یەك زمان دەزانێ ئەویش زمانی ئاگرە:

دیاریی خوای شەڕ: خەشمە و قینە،

دوشمنی یـــەو، ڕق و کینــــــە،
بــــەد خواهی یــــەو نیهادی پیس:
بــــــــــاری لێکدانەوەی ئیبلیس،[xlv]

هەموو کات شەڕ ئاسۆکانی بینینی داهاتوو لە کۆمەڵگادا تەڵخ دەکات و ئێستایەکی پڕ لە نیگەرانی و پاشا گەردانی دەخولقێنێ. شەڕ ئەو وەیشومە تاڵ و تاریکەیە دوژمنی هەموو جوانی و ڕووناکییەکە. هەموو سیماکانی شادی و ئاوەدانی ڕادەماڵێ و لە بری ئارامی و ئاسایش ترس و گومان و مردن لەجێی خۆی دەچێنێ. زۆرجار مرۆڤێکی ئاسایی هەڵوێستی خۆی دەربارەی دیاردەکانی ژیان دەردەبڕێ و هاوبەشی لەگەڵ کۆمەڵگاکەی دەکات، سەبارەت بەوشتانەی بەرەورووی کۆمەڵگاکەی دەبێتەوە. ئایا ئەگەر ئەمە هەستی مرۆڤێکی ئاسایی بێت. دەبێت هەستی شاعیرێك لەم ڕووەوە چۆنبێت. بۆیە((ناتوانین لێکۆڵینەوە سەبارەت بە ئینتیمای کۆمەڵایەتی و ئاراستەی ئایدۆلۆژی نووسەر بکەین. تەنها لە ڕێی نووسراوە ئەدەبیەکانیەوە، بەڵکو زۆرجار واپێویست دەکات پەنا ببرێتە بەر بەڵگەنامەکانی تر یان نووسراوەکانی تری نووسەر، کە پەیوەندیان بە ژیاننامەکەیەوە هەیە، چونکە نووسەریش هاوڵاتییە و خاوەنی ڕەئی تایبەتیە لەو پرسانەی کە خاوەنی گرنگی کۆمەڵایەتی و ڕامیارین، هەروەکو چۆن ڕۆڵی لە کێشەکانی سەردەمیدا هەیە))[xlvi]. کەواتە گۆران وەك مرۆڤێك و پاشان وەکو شاعیرێك نەیتوانیوە بێدەنگ بێت لە ئاست ئەو کێشانەی پەیوەندیان بەژینگەی خۆی ودەورووبەرییەوە هەیە. بۆیە لەم ڕووەوە شاعیر زیاتر هەست بە قورسایی ئەو دیاردە و تەنگژانە دەکات. دەیەوێت ڕێ لە هەڵایسانی ئەم شەڕە نەگریسانە بگرێت، چونکە ئاسەوارەکانی شەڕ هێندە کارەساتاوین کە زۆر زەحمەتە هیچ لایەنێك لە مەرگەسات و وێرانیەکانی قوتاربێت. لەشەڕدا تەنها وێنەی ڕەشی و خوێن دەبینرێ. تەنها دەنگی گریان و هاوار و ناڵەی لێقەوماوان دەبیستی. هیچ ئاوازێکی خۆش و مۆسیقایەکی هێمن نابیسترێ. دەنگی تۆپ و گوللە تەنیا ئاوازی شەڕە. شەڕ ئەو دێوەزمە ترسناکەیە کەتەنها خەریکی هەڵلوشینی جەستەی مرۆڤەکانە جاچ بێ تاوان یان تاوانبار گەورە یان بچووك ژن یان مندال:

عەرش! وەك دڕندە، وەك هار عەرش!
دنیا ڕەنگ کە بە خــــــوێنی گەش!
پەلامـــــــاردە، دەست و بـــــرد کـە،
بگــــرە، ببڕە، بـــــــدڕە، وردکـــــــە:[xlvii]

لەشەڕدا تەنها ئاوەدانیەکی ترسناك دەبینرێ ئەویش مەیدانی جەنگ و سەنگەر و قەڵا و شورەی دڕکاویە!!... ئەمەیە وێنەی ئاوەدانی!!... ئەمەیە سیمای شەڕ. هەموو پیرۆزیەکان و هەموو دەستوورەکان لە بەردەم شەڕدا دەسڕێنەوە. شەڕ تەنها ئامانجێکی هەیە کە خۆی لە سڕینەوەی ژیانی مرۆڤەکان و خاپوورکردنی دیمەنە جوانەکاندا دەبینێتەوە. دیارە سنووری دەرکەوتەکانی شەڕ تەنها بەوەندەش ناوەستێ، بەڵکو دەیەوێت وەك جەللادێکی دەروون نەخۆش قوربانییەکان پارچە پارچەکات! !ئەمەیە دیاریی و یادگاری شەڕ، نابێت هیچ شتێك کە بۆنی شارستانییەت و مرۆڤایەتی لێبێت بە پێوە بمێنێ. ڕەخنەی کۆمەڵایەتی زۆر جەخت لەسەر لایەنی کۆمەڵایەتی بەرهەمی ئەدەبی دەکاتەوە و هەرئەمەش بەرە و ئەو ئاراستەیەی دەبات، کەکاری ئەدەبی بەو شێوەیە سەیرنەکات کەبەرهەمی تاکە کەسێك یاخود نووسەرێکە، بەمانایەکی تر بەوشێوەیە مامەڵە لەگەڵ بەرهەمەکاندا ناکات کە گوزارشت بێت لە دەربڕینی ڕوانگەیەکی تاکەکەسی بەرامبەر واقیعی ژیان، چونکە ئەم دیدە بریتیە لە بەرجەستەکردنی کردەی هۆشیاری و ویژدانی کۆمەڵ. هەرچەندە ئەدیب لە پلەیەکی بەرزی هێز و تیژبینیدابێت. کردەی بەرجەستەکردنی دیدە کۆمەڵایەتیەکەی ئاشکراتر و بەهێزتر دەبێت. بۆیە لێرەدا جیاوازی لە نێوان ئاستی نووسەراندا دەکەین بەپێی توانستەکانیان لە نواندنی ویژدانی کۆمەڵدا. جۆری یەکەم ئەو نووسەرانەن کە خاوەنی هۆشیارییەکی ساختەن، چونکە گوزارشت لە دیدی تاکەکەس دەکەن. کە زۆرجار بەرهەمەکانیان دووچاری گرنگی پێنەدان و لەبیر چوونەوە دەبن. لەوڕووەوە کە وەرگر ناتوانێ لەو کارانەدا خودی خۆی و خەونەکانی و هۆشیاری دەربارەی شتەکان و دیاردەکان بدۆزێتەوە، بەڵام جۆری دووەم ئەو نووسەرانەن کە ئەو توانستەیان هەیە کە بەشێوەیەکی دروست گوزارشت لەو هۆشیاریە ڕاستگۆ و حەقیقیە بکەن کە بەدی هاتووە یاخود ئەو هۆشیارییەی کە دەشێ لە داهاتوودا بێتەدی[xlviii]. دەتوانین گۆران لە جۆری دووەم دابنێین بە حوکمی ئەوەی ویستویەتی لە ڕێگەی هۆشیارییەوە خەون بە ئایندەیەکی گەش و جیهانێکی دوور لە شەڕ و

وێرانکاری ببینێ. لە ناخی ئێمەی وەرگردا هەست کردن بە تێپەڕاندنی ئەم دۆخە نەگریسە بچێنێ. ڕەخنەی کۆمەڵایەتیش دەیەوێت ئەو هۆشیارییە لەلای وەرگر بەرجەستەکات کە بتوانێ ئاسۆی تێڕوانینی کۆمەڵ بەرە و داهاتوو ڕووناک بکاتەوە:

قەڵا، تـــەلبەن، شوورا، سەنگـــــەر،

حەیـــوان، ئینسان، شاری، عەسکـــەر،

ژن،پیاو،پیر،جوان،دەست،قاچ،سنگ،سەر.

پێ شێل کـــــە هەرچیت دێتە بـــەر![xlix]

ئەوەی لە پاش شەڕ بەجێدەمێنێ تەنها بۆنی دووکەڵ و باروت و خوێنە. بۆنی قوربانیە بێ تاوانەکانە، ئەوانەشی دەمێننەوە بە دەست هەژاری و برسێتی و نەخۆشی و گرانییەوە دەناڵێنن. هەموو سیماکانی شارستانییەت دەسڕێنەوە و قوتابخانە و نەخۆشخانە و مەیدانی هونەر و زانست و باغچە و دارستانەکان دەبنە کەلاوە و خۆڵەمێش:

بێ سووچ بکوژە، سەربەست دیل کە،

دەرگای مێشك و دەم کلیل کـــــە،

کۆمـــــەڵ برسی، ولات لات کـــە،

نەخۆشی زۆر، دەرمـــــان قات کە،

قوتـــــابخانـــــە، بیمارستـــــان،

کۆگای فــــەن کردی کۆن و جـوان،[l]

لە سۆسیۆلۆژیای ئەدەبدا نووسەر وەك لایەنێکی کارا لە پرۆسەکەدا خاوەنی چەند ڕەهەندێکی تایبەتیە، کەیەکێك لەوانە چینی کۆمەڵایەتیەکەیەتی کە خاوەنی ئەدگاری تایبەتی خۆیەتی و ڕەنگدانەوەی لەس شاعیر بووە و خاوەنی ڕۆشنبیرییەکی بەرز و هۆشیارییەکی دروست بووە و پەیامی ئەو خۆشی و پێکەوە ژیانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بووە. هاوکات(ئەندامی لیژنەی ئاشتیخوازان)[*]بووە. هەربۆیە لە شیعری(پەیامی کورد)دا، کە بۆ میهرەجانی چوارەمی گەنجان و قوتابیان لە بوخارست نووسیوویەتی و تێیدا ئاوات و هیوای میللەتی کورد بۆ ئاشتی و بەختەوەری مرۆڤایەتی دووپاتدەکاتەوە و لە زمانی لاوانەوە دەیەوێت کۆتری سپی ئاشتی لە هەموو شوێنێکی ئەم جیهانەدا بگەڕێ و پەیامی ئاشتی بگەیەنێتە هەموو کونجێکی جیهان:

ئەی کۆترە سپیەکەی ناو هێلانەی بەرز!

لە گیانی بیکاسۆ ئیلهام ئەکـــــەم قەرز

ئەمەوێ بتخەمە سەر باڵـــــــی فرین

بەڕاستی بتنێرم نەك بەخـــــــەو بینین.

بۆ شارێك: هەزاران لاوانـــــــی جیهان

بۆ ئاشتی ئەبەستن تیایا میهرەجـــــان[li]

بانگەوازی گۆران بۆ ئاشتی تەنها لە سنووری نەمانی شەڕ و خوێنڕێژیدا ناوەستێت، بەڵکو دەیەوێت ئاشتی لە ناو گیان و جەستەی هەموو تاکەکانی کۆمەڵگادا ڕەنگداتەوە. بەشێوەیەك کە ئاشتی لە سیمای هەموو تاکێکدا بدرەوشێتەوە. (جۆرج لۆکاش)پێیوایە((ئەو نووسەرانەی کە جیهانبینیەکی سنووردارین دەربارەی جیهان هەیە. بە شێوەیەکی پارچە پارچەی شێوێنرا و وێنای واقیع دەکەن. بەجۆرێك کە واقیع لە کارەکانیاندا بە شێوەیەکی ڕزیو و ناکامڵ دەردەکەوێت. بۆیە لەم جۆرە کارانەدا و لە ڕێگەی ئەم جیهانبینیەوە وێنای مرۆڤێکی دابڕاو و پاشەکشەکردو و نامۆ دەکرێت لە جێگەی مرۆڤێکی تەندروست و کامڵ، خواستێکی خودی تەسکی دیاریکرا و جێگەی جیهانبینیەکی گشتگیر دەگرێتەوە))[lii]. گۆرانی شاعیر خاوەنی جیهانبینیەکی گشتگیربووە کە دەربڕی خواست و حەزەکانی نەك کۆمەڵگای کوردی، بەڵکو کۆمەڵگای جیهانی بووە، چونکە شەڕ و جەنگ هەموو جیهان لێی بێزارە و ئاشتی و پێکەوە ژیانیش خواستی هەموو کۆمەڵگای مرۆڤایەتییە.

لە ئاشتیدا هیوا و خۆزگەکانی مرۆڤ ئەگەری وەدیهاتنیان زیاترە و مرۆڤەکان بە پاڵنەرێکی بەرزی دەروونیەوە لە ژیان دەڕوانن، چونکە ئیتر ترس و غەمی شەڕ بوونی نامێنێت. ئاشتی مایەی ساڕێژ بوونی برینەکان و ڕێگە گرتنە لە

برسێتی و هەژاری. نیشانەکانی ئاوەدانی و دیمەنی شارستانیەت سەر هەڵدەدەنەوە و چیتر کۆرپەکان بێ دایك و باوك نابن، بەڵکو لە ئامێزی گەرم و پڕ خۆشەویستیدا پەروەردە دەکرێن:

ئەم دنیا ڕووخـــــــاوو ڕوو بریندارە
ماوەی چنگ ئەکەوێ دەرد بکا چارە:
هیچ نەبێ هەتیوێك ئەگـــا بە دالــدە،
بەندی یەك لە زنجیر ئەبێ ئـــازادە...[1]

ئاشتی مایەی کرینەوە و لە دەست نەدانی خوێنی گەنج و جوانەکانی ولاتە و شاعیر دەیەوێت ئەم ئاشتیەش زوو بگاتە کوردستان، چونکە زنجیری ستەمی ئاغا و دەرەبەگ لە گەردنی لاوان توند بووە و هەر ڕۆژەی بە بیانوویەك لە ناویان دەبەن. شەڕمایەی ماندوو بوون و لە ناو چوونی توانای مرۆڤەکانە، لەشەڕدا هەموو هێز و تواناکان بۆ دەسەلاتداران و داگیرکەران دەڕوات، بەلام گۆران دەیەوێت ڕەنجی ئەم میللەتە خودی ڕۆڵەکانی نەتەوەکەمان سوودی لێ وەرگرن نەك تەنها ئیشکەر و فەرمان بەجێکەربن:

لاوی کورد: زنجیری دەرەبەگ لەمـــل
شەو و ڕۆژ ڕەنج ئەدا بێ نان و بێ جل
یان لە پڕ ئەیگرن، ئەیخەنە ژێر چـــەك
بۆ ئیمپریالیستی ئاغـــــای دەرەبەگ
یان لە ئیحتیکاری نەوتا پـــــــاڵەیە
ڕۆژی چەوسانەوە، شەوی ناڵـــــــەیە[2]

گۆران دەیەوێت لاوانمان هاندات خۆیان بەزانست و ڕۆشنبیری نوێ پڕچەك کەن و ببنە مامۆستا و سەرمەشق بۆ نەوەی خۆیان و نەوەی داهاتوو. دوورکەونەوە لە شەڕ و لە سایەی ئاشتیدا پێکەوە بژین، چونکە لە ئاشتیدا تاکەکانی کۆمەڵگا ئاسۆی بینینیان ڕوونتر دەبێت و هەوڵدەدەن زیاتر بیر لە ژیانی خۆیان و کۆمەڵگاکەیان بکەنەوە. گۆڵدمان لەو باوەڕەدایە((ئەرکی کۆمەلایەتی ئەدیب برییتیە لە وەئاگا هێنانەوەی ئەو کۆمەڵەی کە داهێنانە ئەدەبییەکان وەردەگرێت، هانیان دەدات بۆ تێگەیشتن لە ژیان لە پێناوی خۆگونجاندن لەگەڵ ئەو ژیانەدا، لەڕێگەی ئەو دیدەی کە لەلایەن نووسەرەوە پێشکەش دەکرێت))[3]. لەم سۆنگەیەوە دەتوانین بلێین گۆران لە شیعرەکانیدا و لە ڕێگەی وێناکردن و بەرجەستەکردنی ئەو حاڵەتانەی ئاماژەمان پێدا، تەنها مەبەستی ڕەخنەگرتن نەبووە لە پێناوی ڕەخنەدا، بەڵکو مەبەست و ئامانجێکی گەورەتری لە پشتەوەیە ئەویش دروستکردنی ئەو جیهانبینیەیە لەلای وەرگر لە پێناو هەوڵدان بۆ بونیادنانی کۆمەڵگایەکی باشتر و چاکتر بۆ تەواوی تاکەکانی.

پەراوێز:

(١) الواقعية الاجتماعية النقدية في القصة العراقية، مؤيد الطلال، منشورات وزارة الثقافة و الاعلام سلسلة دراسات، بغداد، ١٩٨٢، ص ١٢.

(٢) في نظرية الادب، د. شكري غزيز الماضي، دار الحداثة، بيروت، ١٩٨٥، ص ٨٥.

(٣) نفس المصدر، ص ٩٠.

(٤) دیوانی گۆران، محمدی مەلا کریم، ل ٥٧.

(٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧ ـ ٥٨.

(٦) بڕوانە: علم اجتماع الأدب، ا. د. محمد سعید فرح و ا. د. مصطفی خلف الجواد، دار المسیرة للنشر والتوزیع، ط ١، عمان، ٢٠٠٩، ص ٢٠ ـ ٢١.

(٧) دیوانی گۆران، محمدی مەلا کریم، ل ٥٨.

(٨) ئافرەت و جوانی لە شیعری گۆراندا، کەمال مەعەند، گ نووسەری کورد، ژ (١)، خوولی دووەم، ١٩٧٩، ل ٤٢ ـ ٤٣.

(٩) ديوانی گۆران ، محمدی مەلا كريم، ل ٥٨.

(١٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٩.

(١١) ڕێبازی ڕۆمانتيكی لە ئەدەبی كوردی دا، خورشيد ڕەشيد ئەحمەد، ل ٢٣٣.

(١٢) علم اجتماع الأدب، ا.د. محمد سعيد فرح و ا.د.مصطفى خلف الجواد، ص ١٠٧.

(١٣) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٥٤ ـ ٥٥.

(١٤) علم اجتماع الأدب، ا.د. محمد سعيد فرح و ا.د. مصطفى خلف الجواد، ص ١٣٦.

(١٥)علم اجتماع الأدب، ا.د. محمد سعيد فرح و ا.د.مصطفى خلف الجواد، ص ٨٦.

(١٦) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٢٠٩.

(١٧) دەروازەكانی كۆمەڵناسی، مەنوچيهر موحسنی، ل ٣٤٨.

(١٨) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٢٠٩ ـ ٢١٠.

(١٩) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٠.

(٢٠) سەرچاوەی پێشوو، هـ. ل.

(٢١) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١١.

(٢٢) في نظرية الادب، د. شكري عزيز الماضي، ص ٩٣.

(٢٣) بڕوانە:نفس المصدر، ص ١٧٧

(٢٤) ديوانی بێكەس، ئومێد ئاشنا، ل ٨.

(٢٥) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٢٦٥.

(٢٦) في نظرية الادب، د. شكري عزيز الماضي، ص ٨٨.

(٢٧)ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٢٦٥ ـ ٢٦٦.

(٢٨) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٦.

(٢٩) فصول فى النقد والأدب، تأ: عبدالرحمن أبو عوف، ص ٦٧.

(٣٠) بڕوانە: نفس المصدر، ص ٦٩.

(٣١) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٢٦٧.

(٣٢) بڕوانە: فصول فى النقد والأدب، تأ: عبدالرحمن أبو عوف، ص ٧٥.

(٣٣) النقد الأدبى المعاصر، د. سمير سعد حجازى، ص ٤٦.

(٣٤) شيعرييەتی دەق و هەنگوينی خوێندنەوە، نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، ل ١٠.

(٣٥) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٤٠٣.

(٣٦) النقد اللأدبى المعاصر(مناهج، اتجاهات، قضايا)، تأ: أن موريل، ت: إبراهيم أولحيان و محمد الزكراوى، المركز القومى للترجمة، ط ١، قاهرة، ٢٠٠٨، ص ٩٤.

(٣٧) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٤٠٣.

(٣٨) سەرچاوەی پێشوو ،ل٤٠٣-٤٠٤

(٣٩) سەرچاوەی پێشوو،ل٢٣٧

(٤٠) في نظرية الادب، د. شكري عزيز الماضي، ص ٨٦.

(٤١) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ٢٤٠.

(٤٢) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٤٧.

(٤٣) في نظرية الادب، د. شكري عزيز الماضي، ص ٩١.

(٤٤) علم اجتماع الأدب، ا. د. محمد سيد فرح و ا. د. مصطفى خلف عبدالجواد، ص ٨٨.

(٤٥) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ١٩٦.

(٤٦) نظرية الأدب، رينيه ويليك و أوستن وارين، ص ١٠٠.

(٤٧) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ١٩٦ ـ ١٩٧.

(٤٨) بڕوانە: مناهج النقد المعاصر، د. صلاح فضل، ص ٥٨.

(٤٩) ديوانی گۆران، محمدی مەلا كريم، ل ١٩٧.

(٥٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل١٩٧

(*) لیژنەی ئاشتیخوازان: ئامانجییان تێکۆشان بوو بۆ ئاسایشی جیهان و بەرهەڵستی کردنی پلانی جەنگ کە ئیمپریالیستەکان هەوڵیان بۆ ئەدا و خرکردنەوەی جەماوەر بۆ تێکۆشان لە پێناوی ئاشتی لە جیهاندا، لە ساڵانی پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا چالاکیان هەبووە. بڕوانە: گۆران لە یادەوەری هاوچەرخەکانیدا، مامۆستا جەعفەر و ڕێبوار حەمە تۆفیق، ل ٢٧٨ ـ ٢٧٩.

(٥١) دیوانی گۆران، محمدی مەلا کریم، ل ٢٥٣.

(٥٢) علم اجتماع الأدب، ا. د. محمد سعید فرح و ا. د. مصطفی خلف عبدالجواد، ص ٥٥.

(٥٣) دیوانی گۆران، محمدی مەلا کریم، ل ٢٥٥.

(٥٤) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٨.

(٥٥) علم اجتماع الأدب، ا. د. محمد سعید فرح و ا. د. مصطفی خلف عبدالجواد، ص ١٦٠.

ئەنجام

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەماندا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١ـ بەپێی ڕەخنەی کۆمەڵایەتی جیهانبینی شاعیر گوزارشتە لە جیهانبینی ئەو چین و دەستە و تاقمە کۆمەڵایەتیەی کە شاعیر ئینتمای بۆی هەیە. بۆیە گونجاوە ئەگەر بڵێین لە بەرئەوەی گۆرانی شاعیر وەك مرۆڤێکی ئاسایی سەر بەچینە هەژارەکەی کۆمەڵگابووە، بەڵام لەڕووی ڕۆشنبیرییەوە لە ئاستێکی باڵادا بووە و خاوەن کەسایەتیەکی تایبەتی بووە. ئەمەش وایکردووە جیهانبینیەکەی گوزارشت بێت لە تێکەڵیەك لە نێو موعانات و ئازارەکانی هەژاران و خولیاو حەزی ڕۆشنبیرانی کۆمەڵگاکەی لە سەردەمی خۆیدا.

٢ـ کاریگەری ژینگەی دەوروبەر و ئەزموونەکانی ژیانی نووسەر، بوونەتە سەرچاوەیەکی بەهێز لە پرۆسەی داهێنانی گۆراندا و چەند ئەزموونی زیادی کردبێت هێندە داهێنانەکانی باڵاتر و مەزنتر بوون.

٣ـ دەقەکانی گۆرانی شاعیر بەڕادەیەك توانیویانە بگەنە جەماوەر و سەردەمی خۆیان تێپەڕێنن، کە تاکو ڕۆژگاری ئەمڕۆ ئەو پەیامەی لە هەناوی دەقەکاندا هەیە وەکو خۆی دەگاتە خوێنەر. ئەمەش لە ڕووی سۆسیۆلۆژیای ئەدەبەوە ئاستی جەماوەری و فرە خوێنەرانی گۆرانی شاعیر دەسەلمێنێ، کە هاوکات ئاماژەشە بۆ سەرکەوتنی شاعیر.

٤ـ کاتێك گۆران لە ڕێگەی وێناکردنی کێشەی چینایەتی و چەوساندنەوەی ئافرەت و دواکەوتوویی و نادادی سیستەمی دەسەلاَتمان بۆ ئاشکرا دەکات. گەورەیی گۆرانی شاعیرمان بۆ دەسەلمێنن، کە چەند شۆڕبووەتەوە بۆ ناو بونیادی کۆمەڵگا و چۆن دەست لەسەر برینە قوڵەکانی جەستەی کۆمەڵگای کوردی دادەنێت. کەواتە کاتێك دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی خستووەتە بەر نەشتەری ڕەخنە، بۆ ئەو مەبەستە نەبووە کە تەنها وەك ڕەخنەگرێك لە کۆمەڵگا بڕوانێت، بەڵکو مەبەستی هۆشیارکردنەوە و وریاکردنەوەی کۆمەڵگا بووە. لە ئاست ئەو واقیعە چەقبەستووەی ئەو سەردەمەی کۆمەڵگای کوردی و هاندانی گیانی گۆڕانکاری و خۆ ئامادەکردن بۆ بونیادنانی واقیعێکی باشتر بۆ کۆمەڵگا.

٥ـ گۆران ناکۆکی و ململانێ ناوخۆییەکان بە ئاستەنگ لە بەردەم گەیشتن بە ئامانجەکانی میللەتەکەمان دادەنێت و بانگەوازی وەلاتانی ئەم کێشە لاوەکیانە دەدات. چیتر لەگەڵ ئەوەدا نییە کە لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندی چەند دەستەو گروپێکدا ئامانجی هەرە گەورە و پیرۆزمان کە ئازادی و سەربەخۆییە بکەینە قوربانی.

٦ـ لەگەڵ ئەوەی گۆرانی شاعیر هەمووکات تێکۆشاوە چ بەشێوەیەکی کردەیی بوویێت یاخود لە ڕێگەی شیعرەکانیەوە، هەوڵی چەسپاندنی ئاشتی و دوورکەوتنەوەی لەشەڕو خوێنڕێژی داوە، لەم پێناوەدا ئاستی ڕۆشنبیری وەرگرەکانی لە بەرچاو گرتووە و بە زمانێکی سادە و پارا و مەبەستەکانی گەیاندووە. کە هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگا پێشوازیان لێکردووە.

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان:

کتێبەکان:

١.دەروازەکانی کۆمەڵناسی، مەنوچێهر موحسنی، و: کۆمەڵێك نووسەر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ ١، هەولێر، ٢٠٠٢.

٢. دیوانی گۆران(سەرجەمی بەرهەمی گۆران)، محمدی مەلا کریم، ب ١، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغداد، ١٩٨٠.

٣. دیوانی بێکەس، ئومێد ئاشنا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس(٣٣٩)، چ ٢، هەولێر، ٢٠٠٥.

٤. ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە ئەدەبی کوردی دا، خورشید ڕەشید ئەحمەد، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی الجاحظ، بەغداد، ١٩٨٩.

٥. سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی(لە ڕووی پێوەرە ئاکارییەکانەوە)نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، ئازاد عەبدولواحید کەریم، لە بلاوکراوەکانی لقی کەرکوکی یەکێتی نووسەرانی کورد(١٤)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چ ١، هەولێر، ٢٠٠٥.

٦. سەرەتایەك لە بارەی سۆسیۆلۆژیای مەعریفە، نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی ڕوون، ٢٠٠٩.

٧. شیعرییەتی دەق و هەنگوینی خوێندنەوە(دەق و ڕەخنە)، نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠١.

٨. فەلسەفە، میتۆد، کۆمەڵناسی ئەدەبیات، کۆمەڵێك نووسەر، و: هادی محەمەدی، زنجیرەی بلاوکراوەکانی چاپخانەی شڤان(٧)، ٢٠٠٧.

٩. گۆران لە یادەوەری هاوچەرخەکانیدا، ئامادەکردن و کۆکردنەوە و پێشەکی: مامۆستا جەعفەر و ڕێبوار حەمە تۆفیق، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، چ ١، سلێمانی، ٢٠٠٧.

.گۆڤارەکان:

١٠. ئەدەب و کۆمەڵگا، د. موحسین ئەحمەد عومەر، گ ڕامان، خولی سێیەم،ساڵی دەیەم، ژ(١٠٥)، ٢٠٠٥، ل ١١٨.

١١. ڕەخنەی ئەدەبی و گیروگرفتی ناساندنی، کەمال مەمەند، گ نووسەری کورد، ژ(٥)، خولی دووەم، ١٩٨٠، ل ١٦٠.

١٢. سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی(لە دەقی شیعری نەسرینی فایەق بێکەسدا)، ئازاد عەبدولواحید کەریم و کوێستان جەمال سەلام، گ کاروان، ژ(١٥٥)، ٢٠٠١، ل ١٢٢.

١٣. شیعری کوردی لـە ڕوانگەی پێوەرە سۆسیۆلۆژیەکـــــانەوە(نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم)، د. ئازاد عەبدولواحید کەریم، گ ئایندە، سلێمانی، ژ(٦٢)، ٢٠٠٥، ل ١٨.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

کتێبەکان:

١٤. سوسيولوجيا الادب، روبير إسكاربيت، ت: آمال أنطوان عرموني، عويدات للنشر و الطباعة، ط ٣، بيروت ـ لبنان، ١٩٩٩.

١٥. طبيعة المجتمع الكردي في ادبه(دراسة نفسية اجتماعية أدبية)، تأ: بدرخان عبدالله السندي، ج ١، مطبعة بلدية كركوك، ١٩٦٧.

١٦. علم اجتماع الادب، ا. د. محمد سعيد فرح و ا. د. مصطفى خلف الجواد، دار المسيرة للنشر و التوزيع، ط ١، عمان، ٢٠٠٩.

١٧. فصول في النقد والادب، تأ: عبدالرحمن ابو عوف، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٩٦.

١٨. في نظرية الادب، د. شكري عزيز الماضي، دار الحداثة، بيروت، ١٩٨٥.

١٩. مدخل الى سوسيولوجيا الادب العربي(المرحلة الثانوية)(الغزل ـ المديح ـ الهجاء: نموذجاً)، محيي الدين يوسف أبو شقرا، المركز الثقافي العربي، ط ١، الدار البيضاء ـ المغريب، ٢٠٠٥.

٢٠. مدخل الى مناهج النقد الأدبي، تأ: مجموعة من كتاب، ت: د. رضوان ظاظا، م: د. المنصف الشنوفي، سلسلة عالم المعرفة(٢٢١)، الكويت، ١٩٩٧.

٢١. نظرية الأدب، رينية ويليك و أوستن وارين، ت: محيي الدين صبحي، م: د. حسام الخطيب، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، ط ٢، بيروت، ١٩٨٧.

٢٢. النقد الادبي المعاصر(مناهج، اتجاهات، قضايا)، تأ: أن موريل، ت: إبراهيم أولحيان و محمد الزكراوى، المركز القومي للترجمة، ط ١، قاهرة، ٢٠٠٨.

٢٣. النقد الادبى المعاصر(قضاياه و اتجاهاته)، د. سمير سعد حجازي، دار الافاق العربية، ط ١، القاهرة، ٢٠٠١.

٢٤. الواقعية الاجتماعية النقدية في القصة العراقية، مؤيد الطلال، منشورات وزارة الثقافة و الاعلام سلسلة دراسات، بغداد، ١٩٨٢.

٢٥. الواقعية في الادب الكردي، د. عزالدين مصطفى رسول، منشورات العصرية، صيدا، بيروت، د. ت.

ملخص

يعد هذا البحث الموسومة بـ(گوران وبعض الابعاد النقدية حول المجتمع) محاولة جديدة لقراءة نماذج من شعر گوران وفق منهج النقد الإجتماعي ، لأنه يبحث في العلاقة الجدلية القائمة بين الأدب والمجتمع ، لأن علم الإجتماع الأدبي(سوسيولوجيا الأدب) يهدف الي ربط الأجناس الأدبية الحديثة بالمتغيرات التي تحدث في مراحل التأريخ المختلفة، وهي ـ أيضا ـ محاولة للربط بين الجوانب الأدبية الثلاثة(المرسل ـالنص ـ المتلقي) لكونها أسسا أخرى للعملية النقدية، ولأن هذه الجوانب لاينفك أحدها عن الآخر ولا ينفرد أحد منها بالنتاج الأدبي. فالنقد الإجتماعي يهدف الى ترسيخ دور الأدب في توجيه المجتمع وتوعيته ليغدو مجتمعاً سليما ومنتِجاً نافعاً لحاضر أفراده ومستقبلهم.يتكون البحث من مقدمة وخمسة محاور حول الآبعاد النقدية في شعر گوران في المجالات المختلفة لحياة المجتمع. حيث بدأنا بالعرض والتحليل لوجهات نظرالشاعر المختلفة والمتمثلة بالقضايا والأحداث المتباينة النابعة من خبراته الحياتية ، والتي عكستها أشعاره ، واصفاً إياها من وجهة نقدية بناء، بغية إرساء قواعد متينة لمجتمعٍ متفتح واعٍ يُحدثُ التغييرَ فيه بفعل التوجيه السليم. وجاءت نتائج ماتوصل اليه البحث في نقاط ، ومن ثم جاءت قائمة المصادر والمراجع، وملخص باللغتين العربية والإنكليزية .

Abstract

Goran and some critical dimensions about the society

The paper attempts to shed lights on the new readings of Goran’s poems based on social critical methods, since social criticism in itself is seeking the dual relation between literature and society on the one hand and finding out the affects and interaction between them on the other hand . One of the advantage of this criticism is that ,it deals continuously with literature’s three- dimension(writer – text –reader)and thus presenting a literary –balanced equation i.e. the method will not avoid texts from oneself since it acts as a link between (receiver- writer).

This proves that literature is a social phenomenon and it is affected by the society as well as it’s on effect on developing society .social criticism ,through studying literary works, attempts to figure out social class awareness and thus presenting their points of view toward solving such social problems. On the other hand it firmly concentrates on the role of literature in the society as it has reformed, cultural and educational missions for having a healthy, cultural and developing society.

The paper consists of five aspects apart from the introduction, each aspect shed lights on some of the critical dimensions of Goran’s poems.finally it ends with conclusions followed by a list of references along with Arabic and English abstract.